

Р. П. ІВАНЧЕНКО

УКРАЇНА
і
КРИМ

«ІСТОРІЯ В НИЗІ»

ББК 63.3(4Укр)4

I-23

Іванченко Р.П.

I-23 УКРАЇНА І КРИМ. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Історія в книзі»

Рецензент: проф. Некряч А.І.

Редактор: проф. Панченко В.О.

На основі сучасних досліджень автор аналізує найголовніші проблеми в історичному розвитку українсько-кримських зв'язків — демографічні, економічні, політичні, культурні, які стали основою сучасних суспільно-політичних стосунків між українським та кримським регіонами.

© Іванченко Р.П.
© ТОВ «Видавничий дім «Історія в книзі»

ISBN 978-966-578-244-5

ДАВНЯ РУСЬ-УКРАЇНА І КРИМ

(Штрихи до історії)

Сучасні суспільно-політичні події в нашій державі, пов'язані з Кримським півостровом, знову привертають увагу до Криму не тільки науковців, а й широкої громадськості світу — як те було і шістдесят років тому назад, і триста шістдесят літ, і ще раніше. Адже за цей причорноморський півострів століттями боролися різні народи, різні держави та імперії.

І всі вони завжди твердили, що Крим — то «ісконна» їхня земля і мусить належати саме їм...

Тож не дивно, що десять років тому відомий український історик М. Котляр на науковій конференції заявив, що проблема належності Криму завжди була і залишається надміру політизованою. «І коли я чую й читаю, що кримські татари є автохтонним або корінним населенням Криму, моя душа історика протестує», бо це кримське населення, каже він, «є порівняно молодим народом» серед інших, що заселяли півострів протягом останнього тисячоліття.

Численні хроністи, літописці й дослідники залишили нам чимало фактів історії про заселення Криму різними народами ще з епохи палеоліту.

А пізніше — в епоху бронзи (приблизно 2800 р.), свідчать давні автори, місцеве населення його було тісно пов'язане з жителями північно—чорноморського узбережжя та Подніпров'я, котре вони називали лелезгами чи пелазгами, бо ті поклонялись своєму священному птахові — лелеці. Як й інші народи, скажімо, європейські кельти, поклонялись своєму священному птаху — галану, цебто півню. Через те давні хроністи їх називали галлами або галатами, а їхню територію розселення — Галлією. Інші племена слов'ян поклонялись соколу (рорику або рюрику) і називались через те рориками чи рюріками. Скандинавські племена поклонялись ворону і т. д.

Населення причорноморського узбережжя та Криму, а також і Подніпров'я, археологи пізніше ще називали трипільцями, оскільки у них була спільна археологічна культура, яскраво засвідчена розкопками у придніпровському поселенні Трипіллі. Це ті самі трипільські племена, що витворили на своїй території графічно-звукову абетку, котру перейняли згодом древні фінікійці й древні греки, що стала основою розвитку писемності на європейському материкау. Вперше цю абетку дешифрував український історик, який і понині чомусь не популяризується, — Микола Суслопаров.¹

¹ Суслопаров Микола. Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра // Київ, № 9, 1986. Див. також: Іванченко Раїса. Київська Русь: початки української держави. — К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1995. — С. 77—94.

Найраніші дослідження археологів та істориків підтверджують постійні зв'язки населення європейського материка і Кримського півострова, яке вони згодом ще назвали кімерами або ківерами. Крім того, відомий український індолог Степан Наливайко прийшов до висновку, що населення Північного Причорномор'я, Криму та Лівобережної України в давніх античних авторів дістало назву сувіри або сівери-сіверяни. Вони заселяли басейни рік Сіверський Донець, Подесення та інші території, які називались Сівершиною (сучасний центр — Новгород Сіверський). А назва сівери грецькою мовою звучить як кімери або ківери. Тож ківери-сівери або кімерійці й були основним населенням усього Причорноморського басейну. Про це свідчать сучасна назва Донець Сіверський, поселення Сіверське на Донеччині, в південному краї України, а також назва Сіверського князівства в Подесенні, центром якого був Новгород-Сіверський. Виходячи з цього можемо вважати, що оті сівери-ківери були основним населенням українського Подніпров'я, які залишили значні культурні надбання, і навіть писемність, що підтверджують й археологічні пам'ятки. І не дивно, що в епоху творення Подніпровської держави слов'янами і русинами (VII—IX ст.) Таманський півострів — південно-східного Чорноморського побережжя Криму — належав сіверським киево-руським князям².

² Сахаров А.Н. Дипломатия Святослава. — М.: Международные отношения, 1982. — С. 96.

Крім того, грецький автор Геродот та ін. ще називали жителів півострова — таврами, а сам півострів — Тавридою. І також вказували, що таври населяли і причорноморське побережжя, і Кримський півострів та передгір'я Кримських гір.

Від V—IX ст. до н.е. в цьому регіоні посилюється грецька колонізація, в основному, на берегах Чорного моря. Згодом тут виникають невеликі грецькі держави — Боспорське царство, Херсонеська держава та інші. Потім, коли тут з'являються скіфи, створюється і їхнє державне утворення із центром у Неаполі Скіфському. Пізніше тут з'являються сармати, римляни, готи, гуни, уйгури, хозари.

Наприкінці I ст. до н.е. грецькі автори згадують у Криму ще один етнос — роксоланів-русів, з якими воював Мітрідат Євпатор. Вони утримували на півострові кілька міст і пристаней. В IV ст. роксолани були завойовані готським королем Германаріхом. Невдовзі вони вчинили на нього замах. І король помер, як повідомляє готський історик VI ст. Йордан, який цих роксоланів-русів називає ще антами. В 375 р. їх розгромили гуни, хоча роксолани ще деякий час користувались своїми військовими базами в Сугдеї та Феодосії.³

Та, певно, якась частина цього руського населення тут ще й надалі залишалась, контактуючи з іншими етнічними групами Криму і, зокрема,

³ Сергійчук Володимир. Український Крим. — К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. — С. 5—6.

Подніпров'я, де в перших століттях нової ери розселились кельтські племена русинів-русів. Про це свідчить цікаве дослідження Г. Василенка західноєвропейських джерел, згідно з яким римський полководець Юлій Цезар підпорядкував Риму основну масу кельтських племен галлів.⁴

Кельтське плем'я рутенів-русів згадується і в «Записках Юлія Цезаря и его продолжателей».⁵ Як повідомляв Тацит, кельтське плем'я, що мало самоназву — латинською мовою — рутини або русини і жило в провінції Прованс, не бажаючи підкорятись римським завойовникам, у 56 р. переселилось на Подунав'я.

Русини брали участь у тривалих маркоманських війнах 166—169 р.р. проти Римської імперії, а після невдач переселились до Фракії. Частина ж їх пішла на схід — до Закарпаття й Прикарпаття, інша група пішла до кордонів Візантії. Згодом окремі групи русів бачимо у Подніпров'ї — на правих притоках р. Дніпро, і ці притоки після того дістали назви Рось, Росава і Росавиця; ще одна група русів поселилась у басейні р. Десни — біля Чернігова, інша поблизу Переяслава. Деякі групи русинів-русів разом із прийшлими племенами герулів, остготів та ін. — тривалий час брали участь у нападах на Візантійську імперію, доки не були відтиснені нею далі на схід. І вже тоді,

⁴ Василенко Г.К. Руси. — К.: Знання, 1990. — С. 34.

⁵ Див. Цезарь Гай Юлий. Записки Цезаря и его продолжателей. — М.: Научный центр «Ладомир» АСТ, 1999. — С. 32, 132, 133, 167, 174 та ін.

як повідомляють візантійські хроністи, русини пішли до Криму і Кубані.⁶

Не виключено, що саме тоді певні групи русинів могли зупинитись і в гирлі Дніпра і звідти зручним водним шляхом розселитись і в Подесенні, і на правих його притоках, яким дали свої назви, і в басейні р. Трубеж, біля Переяслава.

Принаймні, сучасники Нестора-літописця візантійські хроністи Скилиця і Кедріон, повідомляли, що руси, котрі прибули до Кримського півострова і осідали на його побережжях, були за походженням кельтами. Пізніше європейські літописці ще називали кельтів франками. Про те, що рутини-русини називалися в давнину галлами-галатами, або кельтами, писав і Папа Іоанн XXII до свого посланця в Києві в 1320 р.⁷

Про русів-кельтів писали й інші європейські автори. Так, королівський хроніст часів правління короля Людовика XIII, Жак Шарон, пишучи про Україну-Русь XVII ст., називав її Рутенією. Бо достовірно відомо, каже він, «що частина їх (тобто українців — *Авт.*) веде своє походження від галлів, які колись прийшли... Рутенія від народу рутенів...» До речі, Галицьке князівство, котре згодом (1772 р.) увійшло до складу Австро-Угорської імперії, також називалось Рутенією. А населення цього краю, як і Закарпатського регіону, й донині називає себе русами, русинами. Про русів у

⁶ Василенко Г.К. Вказана праця. — С. 35—36.

⁷ Шелухін Сергій. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Дрогобич, Бескид, 1992. — С. 102.

Причорномор'ї повідомляли й інші джерела — історик Йордан, «Степенная книга» та ін.

Чимало повідомлень подали й арабські хроністи, німецькі «Бертинські літописи», візантійські автори і про тих русів, що зустрічалися їм на Кримському півострові й у Подніпров'ї. Адже Києво-Руська держава, яка виникла у Подніпров'ї в VII ст., за свідченнями арабського автора аль-Масуді, доходила до кордонів волзьких булгар, Дону та Північного Кавказу. А Чорне море в багатьох іноземних хроніках з того часу іменується Руським морем.⁸

Цікаві й інші повідомлення про ці часи, які розповідають, що руси-русини в Криму уже розмовляли слов'янською мовою. Тобто, це вже були ті руси, котрі тривалий час родилися й жили в подніпровсько-слов'янському середовищі. Про спільне проживання на теренах Подніпров'я русів-кельтів і місцевого слов'янського населення свідчать чимало сучасних українських слів кельтського походження. Про це дослідив російський філолог О.О. Шахматов іще на початку XX століття. Наприклад, і нині вживаються такі слова: тато — (кельт. *tatis*), мама — (кельт. *amma*), свекор — (кельт. *vecros*), брат — (кельт. *brater*), діва — (кельт. *diva*), бобер — (кельт. *bebros*), зірка — (кельт. *zira*), сніг — (кельт. *znigo*) і т.д. В наш час досліджував ці питання професор Ігор Ласка у своїх працях «Галли і рутени-українці» (за мотивами *De bello galiclo* Ю. Цезаря).»

⁸ Див. Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. — СПб, 1870.

Цікаво, що в московській історіографії ще в імперські часи, зокрема, починаючи з XVIII ст., стверджувалось, що назва «Русь» і «руси» принесли у Подніпров'я військові дружини грабіжників — злодії, ворюги, крадії, яких літописці, чи може переписувачі літописів, називали «варягами». Можливо, це була діалектична вимова північно-слов'янських етносів із властивим «аканням», в складах слів із літерою «о»: напр. і нині в російській мові говорять «вада» (вода), «Масква» (Москва) і т.п. Тож слово ворюги мало звучати як «варяги». Вони прибували сюди зі Скандинавського півострова, де жило населення пізнішого норвезького та шведського етносу. І ця концепція прижилася й в російській імперській та українській історіографії, навіть в добу радянського періоду.

Про це пише, наприклад, у своєму підручнику з історії України навіть відомий історик у Канаді Орест Субтельний. Нібито оті варяги-ворюги називали себе, «Русь» і що «всі правителі київські мали скандинавські імена». (Хоча з тих іноземних імен правителів нам відомо тільки два: це Дир — кельтською мовою — могутній і Аскольд (або Оскальд) — кельтською мовою — Високий та ще відомі імена керівників варязьких дружин — Свенельд і Ромуальд, які, за дослідженнями сучасних російських істориків, також належать до кельтських імен)⁹.

⁹ Кузьмин А.Г. Древнерусские имена и их параллели // Откуда есть пошла Русская земля. — М.: Молодая гвардия. Кн. 2. — С. 76—81; Насонов А.Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. — М.: Изд. АН СССР, 1951. — С. 37—38.

Цікаво, що деякі сучасні українські автори продовжують називати варягів русами, хоча ні в скандинавських, ні в європейських хроніках такої назви скандинавів немає. Але наперекір фактам історії й слов'яно-кельтське населення Подніпров'я деякі автори й нині вважають скандинавського походження. Такі сучасні українські автори, як академік АНУ П.П. Толочко, член-кор. АНУ О.П. Толочко стверджують, що своєрідний етнографічний образ ранньої слов'яно-руської держави Київська Русь зумовлюється «скандинавським походженням» її народу.¹⁰ Хоча в попередніх працях той же П.П. Толочко стверджував про слов'яно-балтійське походження «предков-новгородцев» та обґрунтовував походження з ободритських слов'ян і князя Рюрика і т.д.¹¹

Києво-Руська держава постійно розширювала свою територію далеко на південь і південний схід. Відомо, що в ті часи в басейні Дону свою державу Леведію створили й угри-мадари. Невдовзі її відтіснили до нижнього Подніпров'я орди печенігів. І мадярська держава уже у VIII ст. перейшла під протекторат слов'яно-руської держави, створеної Києм та його нащадками у середині VII ст., та її правителя князя Аскольда, який був останнім представником династії Києвичів. Мадярський

¹⁰ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. Україна крізь віки. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. С. 47.

¹¹ Толочко П.П. Древняя Русь. — К.: Наукова думка, 1987. — С. 20—21.

володар Олмош, як довів сучасний дослідник, став другом Аскольда¹². Але для київського князя головний інтерес у ті часи представляло все ж Надкубання і Крим.

Разом із хозарським каганом та грецьким імператором Аскольд допомагав племенам Кахетії боротися проти арабської навали. Він ходив із військом на південне узбережжя Каспію, як повідомляє про це хроніст Ібн-Ісфендіяр, зробив чотири походи на Візантію, прийняв хрещення, уклав першу міжнародну угоду своєї держави з Візантійською імперією, у своїй столиці — Києві — створив митрополію християнської церкви. В цій ситуації у Криму й у Візантійській імперії з'явилось чимало київських слов'яно-руських купців-християн та інших людей, яких візантійці називали просто русами.

Тож не дивно, що перебуваючи в знаменитому кримському граді Корсуні, як руси назвали давньогрецький Херсонес, взимку 860 р. відомий слов'янський просвітитель, а згодом і творець слов'янської писемності — Кирило Філософ — бачив Євангеліє і Псалтир, що були «руськими письменами писано, и человека обрет, глаголюша тою бесидою, и беседова с ним, и силу речи приим, свои беседе прикладая различные письмена гласные и съгласна и к Богу молитву творя, вскоре чести сказати, и мнози дивляху Бога хваляша»¹³.

¹² Магнор Г. Русько-угорський союз // Укр. істор. журнал, № 7, 1969.

¹³ Лавров П. Кирило та Мефодій в давньослов'янському письменстві. — К.: 1928.

Ця зустріч відбулася, судячи з цього повідомлення, ще до створення Кирилом окремої слов'янської абетки. Адже він під час бесіди з тим русином, який показав йому руськомовні Євангеліє і Псалтир, випробовував різні звуки мови — «гласные и согласна», певно, шукаючи способів їх написання слов'янськими літерами. І той його співбесідник, певно, учив Кирила своєї русько-слов'янської мови, уточнюючи голосні й приголосні звуки у словах священних книг.

З усього випливає, що руси на той час мали свою писемність. І це не дивно: адже у Подніпров'ї й Причорномор'ї ще в епоху трипільської культури (III ст. до н. е.) вже існувала абетка, яка, певно, збереглась й до пізніших часів нової ери. Не виключено, що «руські письмена» священних книг саме й базувались на писемності трипільської епохи, ще до створення Кирилом слов'янської абетки й кириличного письма. Як стверджував наш історик М.Ю. Брайчевський, це було «так зване русько-хозарське письмо, існування якого засвідчені східними авторами», це був «рунічний алфавіт», що поширився в I половині I тисячоліття від Причорномор'я до скандинавських країн — так званий «протоглаголичний» алфавіт¹⁴.

Та згодом більшої популярності здобула абетка слов'янська, створена Кирилом Філософом, яка й утвердилася в більшості слов'янських народів. В давніх хроніках, зокрема, XI ст. — в «Сказанні

¹⁴ Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. — К.: Наукова думка, 1988. — С. 69 — 73.

про граматику руську» — стверджується, що «... грамота руськая явилася Богом дана в Корсунь Русину, от нея же научися філософ Константин»¹⁵. Тобто Кирило, спочатку навчився русинської абетки від русина в кримському Корсуні, і на її основі створив абетку слов'янську.

Тож бачимо, що на території Кримського півострова уже в IX ст. жили руси-слов'яни, котрі користувались навіть своєю писемністю, мали вже перекладені християнські книги русько-слов'янською мовою. І певно ж, так було і в інших місцях Причорноморсько-Подніпровського регіону, якими володіли київські князі. Цю думку підтверджують також древні автори.

Так, арабський географ Ідрісі в 1153 р. називав Керченську протоку «гирлом руської ріки», а також вказував, що поряд із містом Керч було місто «Россія», і були, крім того, поселення Рос, Росіа, Рософар; що Тендрівська коса називалась Росо, а поселення біля Євпаторії — Россіка то-що¹⁶. До того ж східні автори згадують іще в VI ст. «народ рос», який був розселений на північних територіях Азовського побережжя¹⁷.

¹⁵ Сказание о грамоте русей // Чтения в Обществе истории и древностей русских. — 1883. — Кн. 2. — С. 31—32.

¹⁶ Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма. — Симферополь, 1951. — Ч. I. — С. 46—47.

¹⁷ Крисаченко В. Історія Криму в джерелах і документах. Ч. I. // Античність і середньовіччя. — Чернівці, 1998. — С. 252.

Подальша історія державного існування Київської Русі та її зв'язків із Кримом була пов'язана з діяльністю князів уже династії Рюриковичів (після убивства князя Аскольда київськими язичниками-боярами та варязькими змовниками на чолі з Олегом). Власне, вже за першого Рюриковича — князя Ігоря, — після його угоди з греками, київський володар посадив на Таманському побережжі в своєму Тмутороканському князівстві свою людину — боярина чи якогось князька. Згодом там утвердився його онук Мстислав, князь Чернігівський¹⁸.

Саме сюди — на Чорноморське побережжя, до Тмутороканського князівства, яке було на невеликому півострові у східній частині Кубанської території, в 941 р. прибув київський князь Ігор після невдалого свого походу на Візантію. Візантійський хроніст Лев Диякон повідомляв також, що саме тут, у Тмутороканському князівстві, мусив був з'явитися і наступний київський князь — Святослав, після того, як він повернувся з походу проти болгар.

Святослав мав повернутися, за словами Лева Диякона, «у свої області, до Кімерійського Боспору». Тобто, Тмуторокань була вже в складі Києво-Руської держави, «своєю» територією для київського князя.

Окрім того, Лев Диякон розповідає далі, що вже в 971 р. візантійський імператор Іоанн Цимісхій готувався йти з військом проти князя Святослава

¹⁸ Насонов А.Н. Вказана праця. — С. 48.

й створив флот, який зміг би затримати русів на Дунаї, щоб не дозволити їм піти «у свою вітчизну» — до Кімерійського Боспору, тобто, в Тмутороканське князівство. Деякі грецькі хроніки подають ще й іншу інформацію: в IX — XI ст. київським князям належали території в гирлі Дніпра — на Білобережжі, і в північній частині Кримського півострова, які були оточені грецькими колоніями.

Взагалі виходить, що чорноморські володіння київських князів відігравали значну роль у житті Київської Русі, зокрема, Тмутороканське князівство та прилеглі до нього території, які давні автори ще називали Арсанія чи Артанія. Про це згадують часто і східні автори — анонімна арабська книга Худут-ал-Алам, хроніки ал-Істахри, Ібн-Хаукаль та ін.¹⁹ Тож не дивно, що й син князя Святослава — Володимир — власну зовнішню політику також присвятив цьому регіону «своїх» володінь.

Прийшовши до влади в Києві після вбивства старшого брата Ярополка, який мав бути законним спадкоємцем у Київській державі, Володимир провів ряд внутрішніх реформ, що зміцнювали державницьку структуру країни, розправився з

¹⁹ Новосельцев А.П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI—IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. М.: 1965; Карасик А.М. К вопросу о третьем центре Руси. // Истор. записки, 1950, т. 35; Мавродин В.В. Славяно-русские поселения нижнего Дона и Северного Кавказа // Ученые записки. — ЛПИ им. Герцена, 1938. — Т. 11, та ін.

повсталими в'ятичами, радимичами та іншими невдоволеними і замислився над проведенням релігійної реформи, що могла б з'єднати усі верстви населення, як це він бачив у християнських та мусульманських країнах.

Деякі дослідники вважають, що спочатку Володимир звернув увагу на ісламську релігію, але побачив, що вона не мала ніякого коріння серед населення Київської держави²⁰. Тоді київський правитель повернувся до християнської віри, до віри своєї знаменитої і мудрої бабці, правительки Руської держави — княгині Ольги та свого діда-князя Ігоря Рюриковича, якого деревляни вбили і за його причетність до християнства²¹. Та й певна частина боярської верхівки в Києві від часу хрещення Аскольда в 860 р. уже дотримувалась християнського віровчення. Саме ці бояри і умовляли князя прийняти християнську віру, посилаючись на діяння княгині Ольги: «Аше лихъ бы закон Гръчкыи, то не бы баба твоя Олга приняла крещения, яжъ бы мудрыши всех человькъ»²².

Це переконало князя Володимира. І коли трапився зручний випадок, що візантійський імператор, проти якого підняла бунт Дунайська Болгарія, а в середині країни підняли повстання

²⁰ Брайчевський М.Ю. Вказана праця. — С. 126—127.

²¹ Іванченко Р.П. Перші князі-християни Київської Русі // Православ'я в Україні. Збір. матеріалів III Всеукраїнської наукової конференції. Ч. 2. — К.: 2013. — С. 47—58.

²² Ипатьевская летопись // ПСРЛ, 1962. — Т. 2. — С. 95.

проти нього Варда Фока і Варда Склір, імператор Василій II звернувся за допомогою до руського князя Володимира. Той відразу погодився допомогти. Проте — з умовою, що йому в дружини буде віддана його сестра — царівна Анна. Переговори перервалися. Тоді Володимир наприкінці 987 р. пішов походом на терени Візантійської імперії — до Криму — й попрямував до Корсуня (колишнього Херсонеса). Жителі міста оборонялися, почалась облога, а невдовзі розпочалися переговори. Київський князь домагався віддати за нього заміж рідну сестру імператора. Імператор відмовлявся, бо ще з давніх часів існував звичай, за яким християнам заборонялось одружуватись із язичниками.

Потрібно було князеві прийняти християнську віру. Князь Володимир погодився. Але робити це не поспішав. Більше того, з допомогою місцевих жителів став брати місто облогою. Місцевий священник Анастас підказав йому, щоб воїни його зруйнували водогін і залишили городян без питної води. Так він і вчинив. Місто було взяте. Але й далі князь хреститись не поспішав. Навіть, коли царівна Анна вже прибула з великим почтом до Корсуня.

За релігійними переказами впливало, що раптом князь утратив зір. І царівна Анна умовила його негайно прийняти християнську віру, запевнюючи, що хвороба тоді минеться. Володимир послухався і зір йому й справді повернувся. Тоді князь повінчався з Анною й залишив Корсунь Візантії. А сам повернувся до Києва.

В описі цих подій збереглися цікаві подробиці. Зокрема — те, як жителі Корсуня допомагали царівні Анні, коли вона прибула до цього міста. Як вони з піднесенням зустріли її корабель — «з поклоном» ввели в місто Корсунь й посадили в палати. А коли єпископ і священники охрестили князя Володимира в церкві святого Іоакова, корсуняни «привели царівну на обручення».

Подібна доброзичливість городян, певно, була через те, що населення Корсуня у значній мірі було за походженням слов'яно-руським і вважало київського князя своїм. Адже й назва їхнього града була вже не грецькою — Херсонес, а слов'янською — Корсунь, що походила від давнього слов'янського слова «корст» — камінь. Бо місце розташування Корсуня з материкової частини прикривали високі кам'яні скелі. До того ж і сусіднє Тмутороканське князівство й частина території Прикубання входили до складу держави Київська Русь. Згодом князь Володимир посадив там свого сина Мстислава. А в 1024 р. Мстислав дістав у володіння ще й Чернігівське князівство.

Після смерті Мстислава в 1036 р. Тмутороканське князівство й далі залишається в складі Київської Русі, якою тепер державив Ярослав Мудрий. Після його смерті (1054) воно дістається його сину Святославу і далі переходить у спадщину його нащадкам. В 1064 р. там захопив владу онук Ярослава Мудрого — князь Ростислав, котрого невдовзі отруїли греки (1067) — адже в ті роки Тмуторокань стала відігравати надто велику роль

в Причорноморському регіоні, відсуваючи від себе грецьких колоністів. Можливо, саме у ці роки тут з'явилось багато руських церков у Кафі, Корсуні та інших містах, про що повідомляють численні хроністи.²³ Наступні нащадки Ярославові — Гліб, Роман, Олег та Ізяслав жорстко боролися між собою за князювання в Тмуторокані. В цю боротьбу часто включалися і греки, і нові ординці — половці, хозари та ін.

В 1083 р., коли з хозарського полону повернувся Олег, він забрав собі тільки Чернігівське князівство і вже відмовився від Тмутороканського владарювання. Відтоді ця частина причорноморських володінь Київської держави втратила свої зв'язки з південно-чорноморськими українсько-руськими землями та з Києвом.

В XIII ст. всю східноєвропейську територію захопила нова — монголо-ординська навала. Під її копитами опинилась територія від басейну ріки Обі та пониззя р. Сирдар'ї — на Сході, до ріки Дністер — на Заході. Утворилась величезна рабовласницько-ординська держава монгольських кочівників, до якої потрапив і Кримський півострів та причорноморські регіони Руси-України.

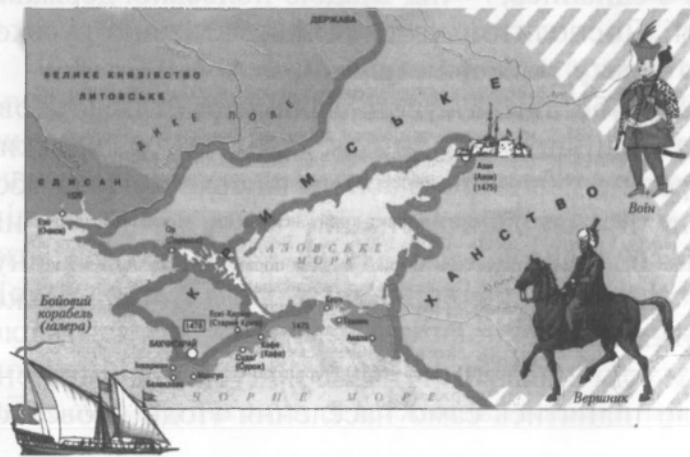
І лише в 1320 р. і в 1363 р. після битв русько-литовських військ на річках Ірпінь (притока Дніпра) та Синюха (притока Бугу) колишня територія Київської Руси була визволена від ординців. Їхня держава — Золота Орда — стала

²³ Дашкевич Я. Україна вчора і нині. — К.: 1993. — С. 102.

розпадатись. Від неї відділилися Астраханське, Казанське, Сибірське, Кримське та інші ханства. В Криму ж залишалась правити династія монгольських ханів Гіреїв. До складу Кримського ханства відійшли частково землі пониззя Дніпра, Приазов'я та Прикубання.

Невдовзі ж Кримське ханство визнало себе підпорядкованим новому агресору — турецьким завойовникам (1478), котрі знищили Візантійську імперію та ряд невеликих державних центрів у Причорномор'ї.

Стосунки населення Подніпровсько-Причорноморського регіону з Кримом у цей час набували нових проблем, які виростили на старих традиціях і жаданнях двох ментально різних цивілізаційних утворень: землеробсько-виробничого населення східноєвропейських і причорноморських територій та їхньої державності й загарбницько-грабіжницької ординської державності монголо-кримських і турецьких завойовників.

ІЗ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО СУЧАСНОСТІ

Після підпорядкування Кримського ханства Туреччині (1478 р.) кримські володарі стали васалами турецьких султанів і знярядям у їхній агресивній завойовницькій діяльності. Це принесло євразійській частині нашого материка в наступні століття безкінечні грабіжницькі напади ординських загонів на території Причорномор'я та Подніпров'я, і найбільше на Русь-Україну. На цей час українські землі уже були — разом із Литовським князівством, з яким вони раніше з'єднались, — під владою польської держави, Речі Посполитої, котра знищила давню русько-литовську державність.

Ця обставина створювала сприятливі умови для зовнішніх нападників, оскільки український народ не мав свого власного війська й не міг обороняти себе від агресивних нападників з півдня. Тим більше, що зі сходу на нього також тиснули монгольські орди їхньої «Золотоординської держави».

І тоді на захист свого існування змушене було підняти само населення Подніпровсько-

Причорноморського регіону, яке почало формувати збройні дружини козаків — вільних людей, які чинили збройний спротив турецько-татарським агресорам з півдня. Козаки будували фортечні споруди — засіки, за якими й перебували озброєні дружини. Згодом на дніпровському острові Хортиця була споруджена велика фортеця — Запорозька Січ, що стала центром козацького війська. Ці самоорганізовані військові загани водночас створюють і власну територіальну й військову адміністрацію: обирають на своїх зібраннях — козацьких радах — своїх провідників: гетьмана, гетьманську або генеральну старшину, полковників та сотників, полкову та сотенну старшину. Це дало їм можливість успішно вести господарювання в мирні часи та відбивати напади ординців, чи організовувати військові походи проти турецьких військ та на Кримське ханство, яке стало центром військової агресії на українські землі. Відомі великі козацькі походи на Крим 1502, 1503, 1523, 1545 р.р. та ін., вони тривали і в наступних століттях.

Часом козаки домовлялися з татарами про спільні походи проти Туреччини, яка жорстко використовувала кримських татар у своїх агресивних війнах. Так було в 1624 і 1628 р.р., коли під Бахчисараєм загинув за кримськотатарські інтереси гетьман запорозьких козаків Михайло Дорошенко. Згодом така співпраця стала поширюватись і в XVII ст. — в часи всенародного повстання й національно-визвольної революції в Україні на чолі з Б. Хмельницьким проти

польсько-шляхетського поневолення. Кримські ординці часто стають союзниками України в її протистоянні проти польсько-шляхетського війська. Їхня кіннота успішно воювала разом із козаками проти польської кавалерії у битвах на Жовтих водах, під Корсунем, біля с. Пилявці та в інших місцях. Щоправда, згодом цей союз увірвався. Але час від часу він усе ж відновлювався. Хоч ординці й далі продовжували забирати з України і продовольство, і людей — бранців, яких використовували як рабську робочу силу, чи як товар продавали їх. У такий спосіб вони діставали високі прибутки.

Про цей спосіб існування Кримського ханства з грабіжницьких походів свідчить відповідь кримського хана Менглі-Гірея московському цареві Івану III, котрий закликав хана припинити грабування: «Як же мені тоді бути взутим й одягненим»,²⁴ — відповів йому хан. Тобто, основним засобом існування кримськотатарської орди залишалися грабіжництво сусідніх народів, продаж бранців-невільників, а не хліборобство чи городництво, не ремісничче, або промислове виробництво, чи будівництво.

Тому турецький хроніст XVII ст. Є. Челебі повідомляв, що на Кримському півострові, який він відвідав під час перепису населення, було «ясиру козацького» — тобто українських бранців — 400 тисяч. І далі з острахом запитує, що

було б із Кримським ханством, коли б «така кількість невірних і своєвільних козаків повстала б, то весь півострів Кримський перевернули б догори ногами.» Адже в ханстві, пише він, було наявного війська не більше «ніж вісімдесят сім тисяч, а окрім війська є ще сто тисяч прихильників Пророка», тобто, мусульман.²⁵ А це — удвічі менше від українських бранців-козаків. В цілому ж — за підрахунками Челебі, за переписом 1666 р. в Криму було 720 тис. населення.

Давні автори відзначають одну цікаву особливість українського ясиру — тобто бранців-полонених з України. Виявляється, що вони цінувалися набагато вище, ніж бранці з Московського царства: «московське плем'я вважається в них дешевшим як підступне й обманливе». Тому місцеві татари «з жадібністю шукають собі дружин-полонянок...», забраних з України. Навіть хан Саїн-Гірей, що «народився від християнки ... був одружений із християнкою»²⁶ — тобто, з полонянкою з України. А тих полонянок з України була величезна кількість. Наші дослідники вважають, що татари й турки вивели з України до двох з половиною мільйонів українців. З них у Криму могло залишитися не менше половини.²⁷

²⁵ Челебі Е. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествие по Крыму (1647—1667). — Симферополь, 1996. — С. 172.

²⁶ Лохвицкий А.О. О пленных по древнему русскому праву. — М.: 1855. — С. 6.

²⁷ Дашкевич Я. Вказана праця. — С. 103.

²⁴ Котляр Микола. Найдавніше населення Криму // Крим в історичних реаліях України. — С.38.

І все ж спільне проживання українських полонених і місцевих татар призводило до адаптації та асиміляції бранців в середовищі місцевого населення, до вивчення його мов і звичаїв, традицій. Ця обставина відбилась і в усній народній творчості, і в українській літературі.

Зокрема, П. Куліш у своєму поетичному творі «Маруся Богуславка» згадує про ті невольничі базари, що забуяли «серед Цареграда козаками, як поле будяками.» А «гареми мусульманські забриніли дівчатами й вродливими жінками. А руські діти весело обсіли з пилавом мисочки, мов голуб'ята милі».²⁸

І ці «руські діти» — тобто діти від татар і українок-русинок — зростали й збільшували кількість кримсько-татарського населення, яке уже вважало Крим своєю батьківщиною. Вони працювали на кримських полях, вирощували в полі пшеницю, городину, вирощували виноград і сади, що давало місцевому населенню власні продукти харчування, за рахунок чого вони виживали, і це переходило у звичай із покоління в покоління. А дикий степ тепер міняв і антропологічний вигляд населення, яке поповнювалось слов'янською кров'ю, звичаями, традиціями культури. І тепер він став не тільки фактором руїнництва України, а й частим союзником її в боротьбі проти польсько-шляхетського поневолення та анексіоністської політики Московського царства, (наприклад, в часи

гетьмана І. Виговського), про що не раз стверджував у своїх історичних працях М. Грушевський.

Сучасні історичні дослідження українсько-кримських стосунків підтверджують, що масова присутність українців на Кримському півострові, особливо починаючи з XV ст., призвела до того, що вже в II пол. XVII ст. «українці стали основними, в абсолютному вимірі, мешканцями Криму».²⁹

Цікаво, що й після наступних воєн Російської імперії з Туреччиною за Крим українці залишались основним масивом населення, яке заселяло південні та північні кримські степи.

Це, звичайно, бентежило самодержавно-монархічне правління Росії. Адже українське козацтво і його «вольності» — виборність старшин, надання притулку втікачам селянам-кріпакам, що перетворювались у бойовий резерв запорозького козацтва, — викликало захоплення й підтримку трудового народу не тільки в Україні, а й на іншій території імперії. Самодержавний уряд намагався всіляко обмежити ці права, збільшував податки, переслідував утікачів, будував військові укріплення довкола запорозьких земель, розміщував там російські гарнізони, що стежили за подіями на Січі, засновували поселення російських переселенців тощо.

Військові імперські очільники постійно втручались у внутрішні справи Запорозького коша,

²⁹ Дашкевич Я. Українці в Криму (XV — поч. XX ст.) // Сучасність: — 1992, № 4. — С. 97—99.

²⁸ Галенко Олександр. Три України, два Крима і одна історія всесвітня // Крим в історичних реаліях... — С. 41.

часом арештовували відомих його діячів, все більше захоплювали вільні землі, які належали Січі. І все ж Запорозька земля залишалась центром вольниці. Сюди масово тікали селяни з Лівобережної та Правобережної України. Так, за 1767—1774 р.р. за офіційними даними тут з'явилося майже 3,5 тисячі втікачів, а в 1775 р. — більше 5 тисяч. В інших документах подаються більші цифри — 50 тисяч людей втікачів. І час від часу з боку урядовців висловлювались побоювання, що запорозькі козаки бажають створити свою незалежну область, тобто, державність³⁰. А вона була б для населення Російської імперії, що перебувало в жахливому кріпосницькому рабстві, могутнім поштовхом для його визвольної боротьби проти соціального визиску й духовно-культурного гноблення.

Та все ж Запорозька Січ залишалась єдиним захисним бар'єром від нападів на південно-європейській материк кримських татар і турків. Тому її військову потугу імперський уряд активно використовував у своїх війнах із ними.

Так, наприклад, було і в часи військової кампанії 1769—1774 р.р., коли козацькі запорозькі полки (Самарський, Єлизаветградський, Дніпровський та ін.) на чолі з кошовим отаманом П. Калнишевським активно діяли під Очаковом, Кінбурном, Хаджибеем та на Дунаї. За успіхи козаків П. Калнишевський нібито був

³⁰ Полонська-Василенко Наталія. Історія України. II том. — Мюнхен, 1976. — С. 134—136.

нагороджений небачено високою для козацтва нагородою — золотою медаллю³¹. Шоправда, про цю медаль деякі дослідники не повідомляють, говорять тільки про грамоту від імператриці Катерини II. Готуючись до наступної війни з турками, Катерина II доручила кошовому отаману 11 березня 1771 р. описати місцевість майбутніх воєнних дій російської армії.

Кошовий П. Калнишевський скликав козацьку раду, і на раді було доручено полковнику Якову Осідловському створити спеціальний загін морських піхотинців, пластунів і писарів, який таємно на 19 чайках вирушив униз по Дніпру. Учасники експедиції зробили всі описи місцевості. І вже у вересні місяці їх вивчали на закритому засіданні у Сенаті в Санкт-Петербурзі. Катерина II за це подякувала П. Калнишевському у спеціальній грамоті. А її наказом було видано козакам, що брали участь в експедиції, 1000 срібних медалей «за заслуги». Два козацьких полковника — Ковпак і Мазур — були нагороджені золотими медалями. Але Я. Осідловський не встиг отримати нагороди — перед цим помер.

Під час цієї російсько-турецької війни (1768—1774) козацькі загопи також брали активну участь у битвах на Кримському півострові. Причому вони були завжди в авангарді російських військ, бо знали усі стежки до Криму, до узбережжя, до

³¹ Там само. — С. 166—167. Див. Також: Кравчевич Володимир. Як став «російським» Крим // Вечірній Київ. 1996, 14.XII

портів. Тому царські генерали постійно вимагали дати їм козацькі військові загони у кількості 500 «доброкінних» запорожців, котрі повели б російські війська до Перекопу. І така допомога приходила до них. І справді, в цій російсько-турецькій війні козаки форсували Сиваш, перейшли бродами й атакували Перекоп з тилу, а російські війська наступали з боку моря. Так само козаки першими захопили й Кафу, Судак, Єнікале, Балаклаву та інші міста. Козаки-запорожці захопили й Кінбурську косу. Потім їх перекинули на Кизикермен, потім до Шингарська, Кінбурна. І вже коли всі ординські війська були витіснені — 1 жовтня 1774 р. командує російськими військами князь Долгоруков дає їм наказ йти до себе у Запорозьку Січ.

За завоювання Криму цей князь дістав найвищі урядові нагороди і титул «Кримський». А згодом у Сімферополі йому був поставлений пам'ятник. Козакам-запорожцям ніяких подяк уже не було. Та більше, через рік це не зашкодило Катерині II дати наказ про зруйнування Січі у 1775 р. А кошового отамана П. Калнишевського — арештувати, відібравши у нього всі маєтності й кинути в підземелля, в темну камеру-в'язницю північного Соловецького монастиря. Там він пробув до 1801 р., а після звільнення — німецький — залишився там й помер через два роки. Така подяка була запорозькому воїнству за його вірну службу імперії.

Після Кючук-Кайнарджійського миру з Туреччиною 1774 р. Кримське ханство було оголошене

незалежним від Туреччини. І це дало Російській імперії можливість посилити там свій вплив для повного знищення його державності. До речі, велику роль у цьому проекті відіграв український вельможа, котрий був статс-секретарем Катерини II — О. Безбородько, який спрямував увагу російського уряду на ліквідацію Кримського ханства і витіснення Туреччини з європейського континенту, оскільки ці дві держави являли постійну загрозу і для України і для Росії.

Після зруйнування Запорозької Січі частина січового козацтва з Подніпров'я почала активно переселятись до Криму. А це, ймовірно, у вищих колах імперії викликало побоювання, що там таки може створитись новий оплот могутнього козацького воїнства і його фортець з демократично-республіканським виборним управлінням.

Природно, що така обставина не могла не турбувати деспотичний режим імперії. Адже це могло призвести до створення цілком незалежної області, чи до самостійної української демократичної державності, що могло стати прикладом і для багатонаціонального населення імперії. Тож царський уряд почав активно заохочувати до переселення у південні українські степові простори та до Криму спочатку українських державних селян — з Київщини, Чернігівщини, Новгород-Сіверщини, Херсонщини і т. д., а згодом і з Правобережної України, яка наприкінці XVIII ст. — повернулася від Речі Посполитої. Тобто, як це підтверджують

архівні документи, заселялась територія південної України й Криму переважно українцями.³²

Переселенцям надавали землі та певні пільги щодо податків на 10 років, ще видавали по 20 рублів та дозволяли продавати свої старі садиби. Колишні запорожці тут почали розбудовувати суднобудівництво — в Херсоні та Миколаєві — й першими збудували в м. Ахтіар (Севастополь³³) кораблі «Слава Катерини» та «Святой Георгий».³⁴

Отож Крим стає базою чорноморського суднобудування і чорноморського флоту Росії з легкої руки українських козацьких майстрів та воїнів. За даними російського дослідника В.М. Кабузана, приєднання Криму до Росії в 1783 р. супроводжувалось іще одним явищем — тотальним виселенням кримських татар. Українців — тих, що себе осмілились такими називати — було тут спочатку 12 відсотків, а вже наприкінці XVIII ст. — вони склали майже 50 відсотків населення степової частини півострова. Хоча багато з них тоді, як і тепер, стали записувати себе росіянами.

Адже попри все, московсько-ординський менталітет імперських правителів Росії таки був живим — українців зневажали як неповноцінну націю, називали «малоросами» або «хохлами» — нібито це були якісь дикуни із «хохлами» — як називали

³² Короленко Богдан. Приєднання та колонізація Криму кінця XVIII ст. // Крим в історичних реаліях України. — С. 95—104.

³³ Колишній Херсонес, або Корсунь.

³⁴ Там само. — С. 102.

вони козацькі чуби. А себе величали «великоросами», «великим русским народом» тощо.

За переписом 1897 р. в усьому Криму українців уже нараховувалось (офіційно) 42,2 %, а росіян — 27,9. Причому, росіяни селились в основному на давно обжитому південному чорноморському побережжі. Це були різні чиновники, військові очільники, інтелігенція, а українське населення було, в основному, хліборобським і селилось у степовому Криму. Татарське населення Криму поступово адаптується з новою цивілізаційною культурою. З іншого боку — відбуваються асиміляційні процеси і в середовищі величезної кількості українських бранців — через родинні зв'язки та ісламізацію. Це сприяло виробленню спільних світоглядних, етнічних та культурно-цивілізаційних життєвих оцінок у населення Криму. Така обставина відбилася на подальшому розвитку суспільних відносин на Кримському півострові й на творенні нової — модерної кримськотатарської нації.

Залишаючись у складі самодержавно-кріпосницької Російської держави, вони, проте, завжди лишались своєрідним самобутнім деревом всевітнього саду азійсько-європейської цивілізації. Під впливом українських бранців у кримських татар раніше почалося розвиватись землеробство, скотарство. Змінився сам антропологічний тип кримського населення. Проте, місцеві татари — ті, що не боялись себе так називати, на той час становили тільки 13 відсотків.

Але й російське населення тут становило меншість. І це було не вигідним показником для

імперської адміністрації. Через те в подальших переписах українців та інші етнічні групи, що перебували в Криму, записували як росіян. Цікаво, що цю імперську тактику інформаційної брехні перехопили згодом більшовицькі лідери і вона закріпилась у них, певно, навічно. Уже за переписом 1921 р. українці і росіяни подані разом — як російське населення, що становило 51,5 відсотка.³⁵ І так тривало до 50-х років ХХ ст., доки через постійне переселення до Криму росіян їх стало більше, аніж кримських татар, яких і далі продовжували виселяти в різні області Росії.

Судак. Пам'ятник депортації кримських татар.

³⁵ Сергійчук Володимир. Вказана праця. — С. 81.

НОВИМИ ШЛЯХАМИ ІСТОРІЇ

З ким же хотіло бути далі давніше кримське населення — татари? У часи революційних подій 1917 р. у давній столиці Криму — Бахчисараї — відбувся курултай, загальні збори кримського населення (26.XI — 13.XII). Він проголосив незалежність Криму від Російської держави й створив свій національний уряд. Крім того, було чітко визначено, що Крим не відмежовується від України і не розриває з нею господарських і культурних зв'язків.³⁶

Представники мусульманського виконкому Криму прихильно поставились до Української Центральної Ради на чолі з М. Грушевським та взяли участь у з'їзді народів Росії в Києві (IX.1917 р.). Учасник з'їзду Ч. Челябієв по приїзді до Криму повідомив, що в Києві їх привітали з бажанням утворити свою державу: «Можете управляти Кримом так, як вам забажається»,³⁷ — сказали йому українські лідери.

³⁶ Буткевич В. Право на Крим // Літературна Україна, 28.XI.1991.

³⁷ Зарубин А., Зарубин В. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. — Симферополь, 1997. — С. 30.

Звичайно ж, більшовицькі вожді тут же проголосили Кримський уряд зрадницьким і дають наказ арештувати кримських урядовців, розігнати їхні урядові військові формування. До того ж відразу присилають туди свою групу більшовицьких чиновників з купою грошей, які оголошують створення Радянської Кримської республіки і самі себе призначають членами її уряду.

Подібна фальсифікація та інформаційні перекручення сутності явищ і подій, як і гроші, були завжди властивими імперським лідерам різних часів, які перехопили і більшовики. Такі ж підтасовки на той час відбувались і в Україні, коли великий вождь пролетаріату В. Ульянов-Ленін, посилаючи свої армії проти Української Центральної Ради та проголошеної нею Української Народної Республіки вимагав «рішуче і безумовно перелицювати (!) наші частини (тобто, російські більшовицькі війська — *Авт.*), які перебували в Україні, на український лад — таке тепер завдання. Потрібно Антонову (командуючому більшовицьких військ Антонову-Овсієнко — *Авт.*) заборонити називати себе Антонов-Овсієнко, — він повинен називатись просто Овсієнко. Те ж саме слід сказати про Муравйова...» (іще один командувач більшовицьких військ — *Авт.*).³⁸

Нескінченні фальсифікації щодо подій у Криму, як і в Україні, в часи революційних подій 1917 — 1920 р.р. і в пізніші часи, тривали протягом усіх

³⁸ Ленін В.І. ПЗТ. — Т. 50. — С. 51.

років існування радянської — правильніше — советської влади і були реальною перепорою для суверенного існування кримськотатарського народу. Адже воно не раз заявляло про це своє бажання і про те, що власне існування бачить у співдружності з українцями. Як і те, що український народ завжди підтримував це прагнення кримських татар. Так було від початку 1917 р., коли Севастопольська Українська Громада і Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві в травні 1917 р. категорично виступили проти рішень Тимчасового російського уряду обмежити автономію України і постійну підтримку кримських татар українськими військовими частинами та організацію збройних татарських формувань. У цей час делегація кримських татар заявила, що мусульмани Криму висловлюють бажання про територіальне приєднання півострова до України.³⁹ А коли більшовицькі війська розгромили Кримськотатарську автономію, Центральна Рада висунула російському советському урядові умову про мир в тому випадку, коли Крим лишиться під впливом української держави і весь флот перейде до України.⁴⁰

Бурхливі роки революційних подій 1917— 1918 р.р. на Кримському півострові, в тому числі й під час його окупації німецькими військами, незмінно

³⁹ Зарубин А., Зарубин В. Крымскотатарское национальное движение в 1917—1920 гг. // Новый град. — Симферополь, 1995. — С. 52.

⁴⁰ Сергійчук Володимир. Вказана праця. — С. 80.

повертали увагу кримськотатарської влади і населення півострова до України й знаходили її підтримку. Навіть тоді, коли німецьке командування віддало верховне управління Кримом російському генералу Сулейману Сулькевичу (за походженням — литовському татарину).

І коли Україна припинила постачати на півострів свої продукти і там небачено високо зросли ціни на все продовольство, коли кримські садівники не могли нікому продати свої овочі й фрукти, і вони гинули, загниваючи, німецьке командування звернулось до українського уряду з проханням зняти заборону торгівлі з Кримом. Адже над ним яскраво нависла проблема голоду. І знову тоді вибухнуло питання про єдність Криму з Україною й постала проблема про форми політичної спільності їх. Тоді ж обговорювались навіть ідеї про створення курсів з українознавства, про заснування українських хорів, українських газет, української організації — Української Ради в Криму і т.п.⁴¹

Але ці домовленості не були здійснені. Вони були зірвані проросійськими організаціями, які попросили контрреволюційного генерала Денікіна окупувати Крим після відходу німецьких військ (листопад 1918 р.). А наступного 1919 р. більшовики, потіснивши білогвардійців, блискавично створили Кримську Радянську Республіку в складі Росії і в такому ж темпі сформували Тимчасовий робітничо-селянський уряд, куди

⁴¹ Там само. — С. 108—110.

увійшов брат В. Ульянова-Леніна — Д. Ульянов, Дибенко, Полонський та інші особи, яких там ніхто не знав. До того ж кримським комуністам була виділена велика сума грошей для їхньої діяльності.

І знову почало крутитись колесо фальсифікацій і підтасовок у стосунках із національно-визвольними рухами й організаціями України і Криму. На початку 1920 р. в Криму з'явився новий білогвардійський правитель — генерал Врангель, який зі своїх наближених створив ще один фіктивний тимчасовий Український уряд — Український Національний блок.⁴² Проте укріпитися йому в Криму не вдалося. В цьому ж році армія Врангеля була розгромлена більшовицькими військами в Перекопсько-Чонгарських боях.

В Криму відновилася діяльність більшовицьких організацій. За наказом В.І. Ульянова-Леніна було проведено терміново перепис населення (1921 р.), на основі якого російськомовного населення тут виявилось 51,5 відсотка, причому до нього дописали і українців і білорусів. На підставі цих даних 18 жовтня 1921 р. Голова Раднаркому В. Ульянов-Ленін і голова ВЦВК М. Калінін затвердили постанову російського більшовицького уряду про створення Кримської автономної соціалістичної Республіки в складі РСФСР, на правах фактично обласної автономії. І лише пізніше — 30 червня

⁴² Там само. — С. 129—133; Бикова Тетяна. Організація Кримської АСРР у 1921 р. // Крим в історичних реаліях України — С. 229—259.

1945 р. цей обласний статус Криму було оформлено юридично.⁴³

Україна остаточно втратила важливий для неї вихід у Чорне море, який робив її активним учасником міжнародних торговельних, культурних та дипломатичних зв'язків. Більше того, вона опинилась тепер під прицілом гармат сусідньої агресивної держави, що прагнула перетворити Крим у плацдарм для встановлення власного міжнародного панування. Кримське населення тепер новою владою не визнавалось повноцінним і повноправним, як це трапилось і з іншими національними меншинами.

До того ж, на Кримську територію почали зазіхати Туреччина та інші країни, аби повністю усунути й українську державу з Чорноморського побережжя, яке все ж зберігалось за нею в інших широтах.

Через те більшовицьке керівництво в 20-х р.р. ХХ ст. розробило новий проект витіснення з Криму татарських та українських землеробів, віддавши їхні землі новим — на цей раз — єврейським переселенцям з міст і містечок України та Білорусі.⁴⁴ Прихильниками творення єврейської

⁴³ Лисенко Олександр. Крим у період Другої світової війни // Крим в історичних реаліях України. — С. 284.

⁴⁴ Ця ідея належала директору російського відділу благодійної єврейської організації Жозефу Розену. Див. Даниленко Віктор. Проекти єврейської автономії в Радянському Криму // Крим в історичних реаліях України. — С. 289; Усов Сергій. Як Росія втратила Крим. // Вечірній Київ. 24.IV.1998

держави в «зонах осілості» єврейського населення в ті часи були Троцький, Каменєв, Зінов'єв, Бухарін, Риков, Сосновський та інші більшовицькі лідери. Для українського хліборобського населення був розроблений новий план переселень — на Далекий Схід, в Сибір, на Камчатку, Сахалін та інші віддалені регіони нової більшовицької імперії. Були розроблені й затверджені ці плани Президією ВЦВК СРСР від 15 липня 1926 р., створені навіть грошові фонди для цього. Для кримських же татар взагалі ніде не виділялось земель для наділення.

Але здійснення цього проекту, як доводять сучасні дослідники, зіткнулось із великим опором місцевих українських хліборобів. З другого боку — виникли протести і в середовищі освіченої єврейської громадськості. Адже ця акція витісняла з Кримського півострова досвідчених землеробів і замість них передавала хліборобство в руки недосвідчених людей, чим прирікала господарські справи регіону на повний провал. Ще одним негативним наслідком було те, що ця акція переселення розпалювала антисемітизм і ворожечу до єврейського населення, котра загрожувала бунтами, повстаннями та антисемітськими виступами різних верств населення.

У зв'язку із запровадженням цієї політики в Криму в 20-х роках наполовину зменшились посівні площі й урожайність. З'явився дефіцит зернових культур. Майже на третину скоротилось садівництво, а згодом воно і зовсім занепало. Теж відбувалось із виноградарством, тютюнництвом,

скотарством. У Криму не вистачало для населення продовольства.

У стенограмі сесії Кримського ЦВК за 1922 р. записано, що на півострові вимирає від голоду татарське населення. «Сотні трупів чоловіків, старих і дітей — цієї надії трудової Кримської Республіки — ховають щодня по всіх населених куточках Криму...»⁴⁵. І кримський уряд почав просити «братньої допомоги» в Туреччини. Але вона відмовчувалась.

Тоді урядовці Криму звернулися до України, котра в ті роки також голодувала, бо її грабували кілька років поспіль і білогвардійські армії, й більшовицька влада, що силоміць відбирала в українських селян хліб для інших областей Росії, вражених неврожаєм. В Україні почалися численні селянські повстання, яких придушила радянська влада, знищивши 444 повстанські отамани⁴⁶. У 1922 р. тут розпочався голод. І все ж з України було вивезено чимало продовольства голодуючим Криму. До того ж кримська влада — з дозволу московського уряду — додатково вивозила з південних регіонів України (Мелітопольщини, Хорлівського району та ін.) сотні тисяч пудів пшениці, жита, ячменю тощо.

Тепер відродження Криму почало відбуватися за рахунок України. І російсько-кримська влада намагалась відібрати від південної української

⁴⁵ Там само. — С. 158.

⁴⁶ Історія України. Нове бачення. Т.2 — К.; Вид. «Україна». — С. 188.

території великих розмірів чорноземні площі. З цього часу у неї стало традицією постійно просити у московського центру для потреб Криму збільшення з України постачань зерна та різного продовольства. Крім того, з України почали постачати до Криму метал, паливо, різні промислові вироби тощо.

Але попри все це кримська кримінальна більшовицька влада не звертала уваги на місцеве українське населення у Криму, вважала його неповноцінним і залишала без української освіти. Про це чітко говорять цифри.

У 1925—1926 р.р. у Криму передбачалось утворити 359 татарських шкіл, 289 російських, 131 німецька, 11 грецьких, 5 єврейських, 3 болгарських і жодної української школи... Хоча у 1926 р. тут офіційно нараховувалось 77 123 осіб українців, та насправді їх було більше на 23 тис. осіб⁴⁷, а в 1939 р. на півострові вже було 558.481 українців⁴⁸. Не видавалось жодної української газети і книжки чи журналу. Бо українська освіта, українська школа, як вважав більшовицький уряд, «грали на руку буржуазно-націоналістичним елементам», які нібито проникають у школи і «ведуть розкладницьку роботу», як говорили більшовицькі лідери. А у 1933 р. стали закриватись і ті українські школи, що самочинно виникли в окремих районах Криму.

⁴⁷ Сергійчук К. Володимир. Вказана праця. — С. 167 — 169.

⁴⁸ Там само. — С. 185.

Лише в роки окупації в часи Другої світової війни під впливом підпільної діяльності українських національних патріотів були відкриті одна українська середня і одна українська початкова школа та один український театр⁴⁹.

УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКІ СТОСУНКИ В СЕРЕДИНІ ХХ СТ.

Німецько-фашистська армія, що у роки Другої світової війни окупувала Кримський півострів, зіткнулася тут із партизанським рухом, який виник внаслідок жорстокого окупаційного режиму. Діяло тут і підпілля, що було створене радянською владою. Окупаційна система змушувала населення працювати в так званих «державних маєтках» чи в «громадських господарствах», — виробляти для окупантів продовольство та необхідні предмети для побуту.

Водночас німецько-фашистські окупанти почали примусово вивозити до Німеччини молодь, як це робилось в усій окупованій Україні. Адже німецькій імперії вкрай були потрібні робочі руки. Крім того, німецько-фашистські окупанти оголосили, що Крим, цей благодатний півострів, мусить бути заселений німцями, оскільки там ще раніше з'явилися німецькі колоністи. Перебрати до своїх рук Кримський півострів бажала ще й Туреччина, адже в попередні століття вона тут мала повне владарювання.

⁴⁹ Там само. — С. 186.

Оскільки місцеве населення чинило опір діям німецько-фашистської влади, окупанти почали масово розстрілювати тих, хто, на їхній погляд, негативно ставився до них, або кого запідозрювали в участі у партизанських загонах.

Офіційна статистика повідомляла, що тоді в Криму діяло більше двохсот підпільних організацій та груп, які знищили тут до 30 тисяч окупаційних військ, висадили 3 залізничних станції, 55 залізничних і шосейних мостів, 13 танків, пустили під укіс 79 військових ешелонів⁵⁰ і т.д.

У той же час самі учасники цього руху опору потерпали від нестачі бойового озброєння і особливо продовольства та ліків, та масово гинули від того. Так, із 1800 осіб, що перебували в партизанських загонах у червні 1942 р., до листопада цього ж року залишилося тільки 480 осіб. Певна частина татарського населення, як згодом пояснювала радянська влада, крім усього іншого, спочатку піддалася агітаційній ідеології німецького проекту «Крим для татар». Нова окупаційна адміністрація, щоб посіяти ворожнечу між різними етнічними групами кримського населення, обіцяла татарам передати їм кращі землі, сади й виноградники, звільнити їх від податку та водночас залучала татарське населення до окупаційної поліції тощо.

Згодом, після вигнання окупантів, це стало приводом для радянської влади висунути масове звинувачення усьому татарському населенню

⁵⁰ Лисенко Олександр. Вказана праця — С. 272.

в зраді й розпочати масову його депортацію з Криму.⁵¹ Лише за 1944 рік було вивезено з півострова до Середньої Азії більше 188 тис. кримських татар. Одночасно було депортовано 14,4 тис. греків, 12 тис. болгар, більше 11 тис. вірмен, 105 осіб турків тощо.⁵²

У боях за Крим загинуло чимало українців. Велика кількість із них виявили небачену мужність і героїзм, про які до сих пір оповідають легенди. Хоча за це радянська влада їм не дякувала. Більше того, депортації торкнулись і українського населення, в тому числі й учасників патріотичних національно-визвольних організацій і в Криму, як і по всій Україні. Зокрема, почались багатотисячні депортації із західного регіону України. Українцями, як і татарами, заселили численні концтабори Сибіру, Далекого Сходу і Півночі Росії.

Після завершення війни — вже в червні 1945 р. — Кримська автономна республіка була передана — рішенням московсько-кремлівської влади — Росії уже як окрема Кримська область.

Почалась відбудова зруйнованої економіки Кримського регіону, сільського господарства й промислових об'єктів, житла, культурно-освітніх закладів тощо. Загальні збитки в часи війни становили близько 6 млн. І знову велика доля людських та матеріальних затрат упала на Україну як найближчу територіальну область до Кримського

⁵¹ Там само. — С. 275.

⁵² Там само. — С. 281.

півострова⁵³. Адже 55 відсотків привезених з Росії переселенців повернулись назад⁵⁴. До Криму прибуло багато переселенців, передусім з України, а також з інших радянських республік, щоб відбудувати вже в стислі терміни 216 промислових об'єктів, відновити 18 тис. га поливних земель, відбудувати 173 школи, 27 дитсадків, майже 130 тис. кв. м. житлової площі⁵⁵ тощо.

Але несподівано над Кримом нависла нова стратегічна перспектива: в європейських колах, наближених до московсько-більшовицького уряду, знову заговорили про необхідність передати Крим євреям, оскільки саме єврейські зарубіжні організації, зокрема із США, допомагали українському урядові.

В єврейських колах знову з'явилась ідея про створення в Криму єврейської держави, котра мала б стати духовним центром «всього світового єврейства».

Вперше, як відомо, це питання було порушене ще в 1922 р., коли Жозеф Розен, директор російського відділу єврейської благодійної організації «Джойнт», яка виділяла кошти голодуючим євреям у Росії, висунув ідею творення в Криму єврейської держави. Адже ще до революції єврейське населення уже придбало на півдні України 1,2 млн. га землі, в тому числі й 208 тис. га в

⁵³ Там само. — С. 283.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само. — С. 284.

Криму.⁵⁶ І ця ідея кілька років підряд обговорювалась у вищих урядових та партійних органах. У свій час її схвалювали Л. Троцький, Л. Каменев, М. Бухарін та інші лідери більшовиків. Але деякі інші діячі єврейського походження відмовлялись від цієї справи: «Схід нас не влаштовує, він вимагає енергії українця-піонера, а євреям потрібні уже обжиті райони... добре було б... Крим приєднати до України, так як з українським урядом легше практично вести справу», — заявив один із єврейських діячів С. Любарський.⁵⁷

До того ж ці ідеї викликали спротив і в урядових колах Радянського Союзу післявоєнного періоду та особисто із боку Й. Сталіна. Він боявся, що ця «Нова Палестина» під боком у нього стане плацдармом для поширення впливу американців. Він же планував спрямувати єврейський рух на Близький Схід, щоб звідти витіснити Британську імперію й підпорядкувати цей регіон своєму впливу. Через те він дає вказівку заселяти Кримський півострів росіянами та українцями, не допускати туди єврейських переселенців, а допомагати євреям з України виїхати до Польщі, Румунії, Палестини, Ізраїлю.

Ця остання єврейська держава виникла й утверджувалась саме за підтримки СРСР. Вона була проголошена 15 травня 1948 р. Але Ізраїль почав відразу ж орієнтуватись на США і це виклика-

⁵⁶ Даниленко Віктор. Вказана праця. — С. 288—289.

⁵⁷ Там само. — С. 290.

ло в Радянському Союзі невдоволення та навіть гоніння на євреїв з боку урядових структур.

Тож ця ідеологічна ситуація завершилась передачею зруйнованого війною Криму Україні в лютому 1954 р.. Згодом це назвали «царським подарунком» Україні вже нового очільника СРСР Микити Хрушова, нібито на честь 300-річчя ювілею так званого возз'єднання України з Росією за часів Богдана Хмельницького.

Чому після завершення Другої світової війни Крим був «подарований» Україні? Дослідники цієї проблеми стверджують, що головна причина такого «подарунка» полягала в критичному економічному становищі післявоєнного Криму, а не у відзначенні 300-літнього ювілею Переяславської ради, котра лише усно проголосила протекторат Московського царства щодо України, а насправді, перетворила її у свою колонію.

Відомо, що під час отих переяславських перемовин московський уряд навіть не підписав жодної угоди з Гетьманською Україною. Проте вже пізніше отой протекторат — у вигляді усних обіцянок — був використаний царськими політиками для ствердження власної, нібито, добропорядності московсько-царського уряду і вияву ідеї «дружби народів» та жертвовності в ім'я «братської єдності», аби утримати багаточисленний український народ в межах Московського царства. Згодом — від 1725 р. воно було названо Росією.

Головна мета цієї політики полягала в тому, щоб проковтнути Україну й не допустити її суверенного існування, а включити її як провінцію

до складу Російської імперії. А вже з XVIII ст. Україна стала житницею цієї держави.

Тож і в новітні часи — після Першої світової війни — економічна ситуація на півострові вирішувалась московським урядом лише для власної користі за рахунок України. Так само і після Другої світової війни московсько-більшовицький уряд тим же способом — зокрема, переселенням українського трудового люду з усіх областей України (окрім західних) — вирішував економічну проблему Криму.⁵⁸ І все ж у 1950 р. промислове виробництво в Криму наблизилось тільки до 57 відсотків довоєнного рівня, а в інших галузях лише до 30—35 відсотків. Зокрема, металургійна промисловість дала тільки 4 % від довоєнного рівня, енергетична — 3 %, товарів широкого вжитку — 13 % і т.ін. Не був відбудований і жоден вантажний порт.

Після війни велика кількість орних земель кримського півострова лишилась не освоєною. Через те площа посівів зернових культур була меншою, ніж до Першої світової війни — до 1913 р. Занедбаніми лишились садівництво, виноградарство, тваринництво і т.п. галузі економіки. А головне — зменшилось чи не в 10 разів постачання Криму прісною водою. Зменшилась так само кількість санаторіїв та будинків відпо-

⁵⁸ Сергійчук Володимир. Вказана праця. — С. 199, 203, 208 та ін.

чинку, шкіл, магазинів (до війни їх було 2703, в 1953 р. — лише 87) і т. п.⁵⁹

З усього витікало, що Крим без України не зможе вийти з такого критичного становища. І саме це усвідомлювали вже й нові московсько-більшовицькі лідери, серед яких першим секретарем ЦК КПРС в 1953 р. був обраний Микита Хрущов, недавній голова Ради Міністрів УРСР та перший секретар ЦК КП(б)У.

Він першим із усіх комуністичних радянських лідерів наважився поїхати до Криму та особисто ознайомитись із його становищем.

Його вразила висохла до кам'янистості земля незораних полів, що заросла бур'янами, порожні села і татарські аули, ще в часи війни розбиті танки та артилерійські гармати уздовж зруйнованих доріг. Його зустрічали інколи сірі натовпи змарнілих, знеможених людей, які кричали, що їх сюди насильно «пригнали», «обдурили», що у них тут немає житла й просили допомоги. Так згадував про ці зустрічі Хрущова з кримчанами його зять О. Аджубей.⁶⁰

Звичайно ж, Хрущов одноосібно не міг вирішити долю Криму. Але цю інформацію він подав і російському, і українському урядам та почав вести з ними переговори про допомогу півострову. Він розумів, що Крим віддавна став частиною України, пов'язаний історично й географічно з

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Аджубей А. Как Хрущов Крым Украине отдал // Новое время, 1992. — № 6. — С. 21.

українським материком, що він був «в економічному просторі України».⁶¹ Тож зв'язок із нею — це найліпший вихід для подання негайної допомоги Криму.

Розпочалися переговори з керівними органами Російської Федерації, в Раді Міністрів РСФСР, Президії Верховної Ради РСФСР, з урядом України та владою Криму. Наслідком цих переговорів було оголошення постанови про те, що уряд РСФСР «вважає за доцільне передати Кримську область до складу Української Радянської Соціалістичної республіки». Це рішення було надруковано в урядовій газеті «Радянська Україна» від 27 лютого 1954 р.

Український уряд, обговоривши це подання, висловив «сердечну подяку» російському урядові «за цей великодушний, благородний акт братнього російського народу», бо «український народ із почуттям глибокого задоволення й палкої вдячності зустріне рішення про передачу Криму до складу Української РСР як нове виявлення безмежного довір'я і широкій любові російського народу до українського народу...».

Дослідники стверджують, що цей акт передачі чітко відповідав усім юридичним міжнародним документам про укладання подібних угод (це — стаття 15-б Конституції УРСР 1937 р., стаття 16-а Конституції РРФСР). Та оскільки в цих

⁶¹ Кульчицький Станіслав. «Царський подарунок» Микити Хрущова // Крим в історичних реаліях України. — С. 303.

домовленостях передбачалась зміна державних кордонів, їх затверджувати мали загальносоюзні органи влади. Виходячи з цього на обговореннях Президії Верховної Ради СРСР вказувалось, що Кримська область прилягає до території України, «будучи немов би природним продовженням південних степів України», а економіка області — «тісно пов'язана з економікою Української Республіки», тож передача Криму Україні «є доцільною і відповідає загальним інтересам Радянської держави».⁶²

Після обговорень був затверджений указ про передачу Україні Кримської області РРФСР. Він був затверджений 6 квітня 1954 р. Верховною Радою СРСР. Вища влада тогочасного Криму схвально поставилась до цієї акції, заявивши, що віднині Крим «буде розвиватися ще швидше і повнокровніше».⁶³

Фактично московський уряд передав розорений понівечений війною Крим Україні, щоб вона його відродила, але звісно, як зауважили сучасні дослідники, «Крим переходив у підпорядкування Києву так само відносно, як підпорядковувалась цьому субцентру влади вся Україна».⁶⁴ Адже в розпорядженні Москви залишались майже усі наукові установи Криму, більшість санаторіїв і т. д. До того й Севастополь з 1948 р., хоча й мав

⁶² Радянська Україна. — 1954, 27 лютого.

⁶³ Сергійчук Володимир. Вказана праця. — С. 220.

⁶⁴ Кульчицький Станіслав. Вказана праця. С. 304.

республіканське підпорядкування, не дістав повної автономії від столиці Криму — Сімферополя і не був виділений в окрему адміністративну одиницю, а залишався під спільним самоврядуванням Криму.⁶⁵

Тож державні документи показують, що ніякого «подарунка» на 300-ліття Переяславської ради Хрущов не робив. Передача Криму Україні від Росії була з причин кризового економічного становища півострова. І відбулась ця передача у повній відповідності до міжнародних законів та здійснена не однією особою Хрущова, а усіма вищими державними органами влади СРСР, РРФСР і УРСР, аби витягти увесь півострів із глибокого занепаду.

Щоправда, згодом радянська влада використала цю подію для пропагандистського спектаклю, як і відзначення 300-х роковин Переяславської Ради, що поклала початок колоніальної залежності України від Московського царства або, в устах імперських та більшовицьких агітаторів «воссоєдинення» України з Росією. Офіційно ж було заявлено, як сказав К. Ворошилов, що цей акт передачі Україні Криму творився «на дійсному розумінні і шануванні взаємних інтересів, спрямованих на процвітанню всіх союзних республік».⁶⁶

Фактично ж оте «процвітанню» дісталось лише Російській державі, яка позбулася цього вщент

⁶⁵ Сергійчук Володимир. Вказана праця. — С. 221—225.

⁶⁶ Вісник Організації Оборони Чотирьох Свобод України. — Нью-Йорк, 1954. — С. 2.

зруйнованого регіону, котрий мав витягти з її бюджету чималі мільярди коштів та мільйони робочих рук.

Цікаво, що закордонна національна українська преса пояснювала акт передачі Україні Криму як перемогу «націоналізму землі Української», що став, нібито, загрозою для цілої більшовицької імперської системи. Бо нібито Кремль, готуючись до протистояння з іншими державами, боявся «українського ножа в імперську спину», тому й прагнув тим подарунком «утримати Україну у війні при Московії».⁶⁷

Такі приписування заслуг «українському націоналізму», звичайно, підстав не мали. А щодо утримання України «при Московії» саме цим актом передачі зруйнованого Криму під опіку України теж виглядає сумнівним. Адже щоб підняти абсолютно розвалену область потрібно було відривати від українського народу досить відчутні матеріальні затрати й залишати населення республіки на довший час у злигоднях післявоєнної доби. Скоріш за все союзний центр намагався за рахунок України відродити Крим з його курортною індустрією, пільгами якої буде користуватись все та ж Росія. Про це згодом засвідчили численні факти.

Адже відразу український радянський уряд започаткував будівництво Північно-Кримського каналу, щоб український Дніпро негайно забезпечив і населення і поля Кримського півострова

⁶⁷ Там само.

прісною водою; відразу ж українські електростанції почали спрямовувати туди ж свою електроенергію, а з України почали переселяти на півострів хліборобів та людей технічних і будівельних професій...

Лише у 1955 р. було переселено з України майже 18 тисяч українських родин. Розпочалось будівництво портів у приморських містах, зокрема в Ялті, Керчі, Феодосії; спорудження житлових будинків, водопроводів, птахофабрик, шкіл, дитячих садків, м'ясокомбінатів, молокозаводів та ін. Відразу ж почалася розширюватись мережа санаторіїв та будинків відпочинку. На території південної України навіть припинилося будівництво споруд із ракушняку, який вироблявся в Криму, бо він тепер повністю ішов на будівництва, що велися на півострові. Тепер тільки до Криму везли з поліських районів України будівельний ліс, а Росія перестала його туди постачати, бо його вже не вистачало для власних потреб.

Так само у Криму відроджувалось садівництво і виноградарство, куди вкладали великі кошти тільки Україна.

Почало тут зростати і промислове виробництво, вироблення електроенергії, будівельних матеріалів тощо. Через десять років в економіку Криму Україна вже вклада більше 1,5 млрд. крб. Виробництво м'яса збільшилось до 160 відсотків, молока — більше як у 2 рази, винограду — в 14 разів. Майже у 4 рази збільшилась підготовка спеціалістів з вищою та середньою освітою.

І всю цю розбудову робили українські робітники і селяни, яких постійно набирали з різних областей України. У 1970 р. в Криму вже проживало 361,5 тис. українських переселенців.

Невдовзі для їхніх дітей тут почали запроваджувати і українські школи, хоча російська мова вважалась мовою офіційного діловодства. Через кілька років і партійне керівництво Криму заговорило українською мовою. Адже в ці роки стала зростати роль українських кадрів в усіх партійних та державних органах.

Після смерті Й. Сталіна почалась деяка лібералізація радянської влади, приглушилась гостра боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» та зросійщення керівного персоналу. Вперше за роки радянської влади вищим партійним керівником в Україні став українець Олексій Кириченко, який оточив себе українськими кадрами. Уже у 1954 р. в новообраному ЦК КП(б)У українських комуністів збільшилось від 62 до 72-х відсотків. В Україні розпочався процес українізації в освіті, в науці, в культурі⁶⁸.

Але незабаром у Криму з'явилися листи якихось, нібито, груп батьків, які протестували проти навчання їхніх дітей українською мовою. Тож під тиском московського центру — аби не допускати розширення цих протестів — кримські

⁶⁸ Бажан Олег. Спроби «українізації» Криму в другій половині 50-х років // Крим в історичних реаліях України. — С. 37; Сергійчук Володимир. Вказана праця. — С. 230 — 237.

чиновники почали згортати українізацію шкіл уже з початку 60-х років. А вже на початку 70-х років у Криму лишилася тільки одна українська школа у Сімферополі. Через рік зникла і вона.

Проте переселення українців до Криму з материкової України тривало і в 70—80 р.р. За переписом 1989 р. воно принесло на півострів майже 750 тис. українців. Але тепер за вказівкою центру радянська влада намагалась перетворити їх у росіян через запровадження російської освіти й недопущення освіти української.

У цей же час економічне становище у Криму ще тісніше пов'язувалось з Україною. Адже до Криму почала надходити через канали дніпровська вода, збільшились врожаї зернових та овочевих культур від 2-х до 4,5 рази. Колгоспи збільшили свої прибутки у 5 разів. Крим, до того ж, діставав з України 91 відсоток електроенергії. І роль української освіти знову почала привертати до себе увагу.

Але уже від початку 90-х років, зокрема від часу проголошення Україною самостійної державності, ці заходи викликали поглиблення нових суперечностей між українськими та російськими групами населення, яких, як відомо, завжди збурювали ідеологи російського шовіністичного спрямування. Тепер вони стали піднімати питання про те, що Крим має стати незалежною від України державою. З кінця 60-х р. було дозволено повертатись до Криму раніше висланим татарам. Вони прибували у великій кількості й енергійно намагалися повернути свої втрачені

житла й власність або здобути право купувати чи споруджувати собі будинки. Також вони намагались припинення переселення інших народів на півострів і заборонити публікації про нібито зрадливість татар у часи Другої світової війни та ін.

У Криму стала загострюватись суспільна атмосфера. Кримські татари намагались повернути собі історичну батьківщину — Кримський півострів. Цей процес став відроджуватись у 80-х роках, коли почався період ослаблення централістичної компартійно-імперської влади в СРСР й посилюватись національно-визвольні ідеї в Україні та серед інших народів СРСР.

В середовищі кримськотатарської інтелігенції, особливо після всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., був розроблений конституційний проект, у якому стверджувалось право на самовизначення Криму тільки за кримськими татарами, кримчаками та караїмами. Це викликало спалах нових міжетнічних суперечностей на півострові.

І центральна союзна влада вдалася тоді до нової зброї — розпалювання серед населення в Криму міжнаціональної ворожнечі, поширення сепаратистських настроїв тощо. Особливо небезпечним для існування СРСР вважалося відродження в Україні національної культури та національно-державницької свідомості, що проектувалось і на українське населення Криму.

Зокрема, коли у 1990 р. в липні місяці Верховна Рада України ухвалила Декларацію про державний

суверенітет України, гостро постало питання і про суверенітет Криму та здобуття ним автономності. З'явилися виступи в пресі проти державного символу України — українського прапора, підкреслювалось, що в Криму знизились прибутки від курортної сфери, бо значна частина санаторіїв була віддана під контроль і керівництво СРСР. Місцеве населення було позбавлене права на відпочинок в кримських санаторіях — їм путівок до них не надавали, забороняли створювати на Чорномор'ї нові центри відпочинку. Фактично уряд СРСР у Москві самовладно господарював на Кримському півострові, не віддаючи до бюджету півострова ніяких відрахувань від своїх прибутків.

Тож місцева влада поставила питання про референдум щодо перетворення Кримської області в автономну республіку. 20 січня 1991 року кримський референдум підтримав, а 12 лютого 1991 р. компартійна більшість Верховної Ради Криму ухвалила рішення про створення автономної Кримської республіки.

Ця подія викликала бурхливу антиукраїнську агітацію та розкольницьку діяльність серед місцевого населення російських шовіністичних організацій, яка завершилась проголошенням Верховною Радою Криму державного суверенітету 14 вересня 1991 р. Місцева партійна еліта, котра не хотіла зі своїх рук випускати владу, яка була тісно пов'язана з Москвою, виступила за входження Криму до складу Російської Федерації, що мало вирішитись під час всеукраїнського референдуму про незалежність України. Та не

зважаючи на жорстку антиукраїнську агітацію під час всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. 54,2% населення заявило, що Крим має бути у складі України. Це становило 561 498 громадян по Криму, а в Севастополі за цю позицію висловилося 57 відсотків учасників референдуму⁶⁹.

Проте агітація про перехід Криму до складу Росії продовжувалась і далі й переросла фактично у тривалу інформаційну війну.

А в цей же час економічне становище Криму відроджувалось завдяки тісній співпраці з різними українськими економічними галузями. До Криму прийшла через новозбудовані канали дніпровська вода, яку використовували тепер не тільки в побуті, а й для зрошення полів. На кримських нивах працювали в основному українські хлібороби, переселенці з материкової України, які принесли сюди і свою духовну культуру та мову. Через те партійні керівники та діячі культури і науки знову ставили питання й про використання тут української мови та освіти, про перейменування географічних та історичних назв, що призводило до певної українізації Криму. І справді українську мову все частіше тут використовували в багатьох галузях освіти і культури. З України запрошували нові групи україномовних вчителів. Для навчальних закладів створювались україномовні програми, підручники й посібники тощо.

Але від часу проголошення України самостійною незалежною державою ці заходи викликали

⁶⁹ Сергійчик Володимир. Вказана праця — С.273

активізація російської шовіністичної пропаганди в Криму між окремими групами населення. Російсько-зорієнтовані дотримувались старих імперських поглядів та вважали, що Крим мусить бути тільки російськомовним та належати тільки Росії. Посилювали боротьбу за Крим і перетворення його в кримськотатарську державність і лідери кримських татар.

І все це призвело до того, що 29 квітня 1992 р. український парламент — Верховна Рада України — все ж приймає рішення про автономію Криму у складі України. Навколо цього питання точились гострі дискусії, зокрема ставилось питання про незалежність Криму як окремої держави. Зрештою парламент Кримської республіки ухвалив про це свій закон. Але парламент України визнав такі вимоги незаконними. А парламент Російської Федерації 21 травня 1992 р. прийняв рішення, що постанова радянського уряду 1954 р. про входження Криму до України є незаконною. З цього часу почались нові суперечки й конфронтації за Кримський півострів між Росією та Україною⁷⁰.

Особливу сторінку взаємних відносин між російським та українським урядами становлять події 1993 р., коли Росія проголосила себе «власником усіх флотів СРСР»; зажадала забрати у своє розпорядження увесь Чорноморський флот із усією

⁷⁰ Падалка Сергій. Кримське питання в політичних реаліях незалежної України // Крим в історичних реаліях... С.340—342

системою його комунікацій. У липні її уряд ухвалив постанову про те, що Севастополю надається «російський (федеральний) статус»⁷¹. Тоді ж український уряд заявив, що ця акція є грубим порушенням міжнародного права. Водночас було прийняте рішення про необхідність приведення конституції Кримської автономної республіки у відповідність до конституції України.

Розпочалася правова боротьба обох сторін, котра завершилась оформленням законів (травень 1994 р.) про розмежування повноважень між Кримом та Україною. Але стосунки між урядами загострювались і далі. І в 1995 р. Верховна Рада України прийняла пакет постанов про скасування ряду законів кримської влади, в тому числі й про посаду президента республіки Крим. І лише у 1996 р., провівши низку переговорів з кримськими владними очільниками, Верховна Рада України визначила в Конституції України місце Кримської автономної республіки як невід'ємної складової частини української держави.

Проте проблеми суспільно-політичного розвитку Кримської автономії в 90-х роках не були визначені остаточно. Тому після виборів до Верховної Ради АРК у 1998 р. з'ясувалося, що не все населення півострова, а тільки 25 відсотків виборців проголосувало за своїх депутатів. І було обрано до кримського парламенту усього 18 депутатів. Лишалась іще одна проблема. Впродовж усіх цих років кримськотатарське населення, яке

⁷¹ Там само — С.343.

і справді стало одним із корінних народів півострова, тепер було позбавлене права на своє представництво у Верховній Раді Криму. І лишень тривала боротьба цього народу дала йому, зрештою, можливість здобути 14 місць у кримському парламенті. До того ж, кримські татари ще домогались утворення своєї автономії як частини української державності.

Представники кримськотатарського населення у Кримському парламенті стали стабілізуючою силою в політичному житті автономії. І, одночасно, супротивниками російсько-імперського всевладдя на півострові, яке час від часу демонстрував уряд Росії. Татарське населення прагнуло контролювати більшу частину території Криму, створюючи свої нові поселення і даючи їм свої національні назви. Час від часу від цього вибухали на півострові певні загострення в суспільних відносинах, що порушувало стабільність його внутрішньополітичного життя. Цим користувались не тільки проросійські націоналістичні організації, а й Туреччина, що останнім часом посилювала свою активність у чорноморському регіоні⁷².

Дослідники зробили висновок, що єдиною силою і запорукою миру та стабільного розвитку Кримського півострова можуть стати взаєморозуміння та співпраця українців і кримських татар. Адже чимало століть вони співпрацювали в єдиних

⁷² Стевес Наталія. Кримська проблема в комплексі російсько-українських політичних процесів // Крим в історичних реаліях України. — С. 362—364

географічних широтах, часто разом відстоювали свою самобутність і державницьке життя. Тож не дарма на одному із мітингів кримських татар виступаючий про Україну сказав: «Ми впевнені, що така волелюбна держава, яка поклала мільйони краших своїх синів і дочок на вівтар свободи, не стане на заваді національного самовизначення іншого народу»⁷³.

До цього можна додати, що наша держава — Україна — за всю свою державницьку історію не завойовувала і не знищила жодного цивілізованого народу, жодної цивілізаційної культури, нічєї держави чи мови й культури.

⁷³ Зінченко Ю. Кримські татари. Історичний нарис. — К. 1998 — С.129 (50)

УКРАЇНА І КРИМ СЬОГОДНІ

Доля судила, проте, нашій країні пережити ще не одну епоху агресій сусідніх держав. І одна з них випала на кінець 2013 і початок 2014 років, коли почалась нова хвиля суспільно-політичного піднесення нашого народу в розбудові незалежної Української держави. Вона була започаткована у 2004 р. як майданівський рух — масовий протестний опір у формі безперервного всенародного мітингу по всій Україні.

Майдани 2004 р. стали формою протесту проти фальсифікацій президентської виборчої кампанії, коли обирався третій президент незалежної Української держави — Віктор Ющенко. Його владу рвались перехопити олігархічно-фінансові групи новоявлених у нашій державі власників цілих галузей господарства в Україні, що були тісно пов'язані з такими ж олігархічно-урядовими кланами, які формував сучасний уряд нової Росії, котрий відновлював імперсько-самодержавницьку шовіністичну політику попередньої історичної епохи. Саме ці групи в Україні й Росії висунули в українського президента свого ставленника — Віктора Януковича, відомого у свій час

представника кримінального злочинного світу Донецького регіону, який не раз навіть був засуджений за кримінальні злочини і сидів у в'язниці. А отже, він мав бути слухняним знаряддям будь-яких кримінально-монополістичних кіл, що могли дати йому державну владу, аби нею він прикривав їхню грабіжницьку діяльність.

Відомо, що тоді — в 2004 р. — цей майданівський рух перепинив шлях до президентської влади В. Януковича. Але з'ясувалось, що новообраний президент В. Ющенко не зміг провести необхідних реформ і домогтись перетворення України в потужну демократичну державу. І вже в наступні президентські вибори переміг В. Янукович, якого особливо активно підтримали деякі українські і, особливо, російські олігархічно-імперські кола.

Тож за його правління розпочався відвертий грабіж української економіки, продаж її державних інтересів реакційно-олігархічній промосковській еліті. Водночас розпочався і бурхливий імперсько-шовіністичний наступ на культуру, науку й освіту українського народу, який розгорнула сусідня «братська» держава, котру очолював у той час (і очолює нині) недавній кагебіст, працівник російської служби безпеки Володимир Путін. Він ще за першого російського президента Б. Єльцина, наперекір його політиці добросусідства з Україною і перетворення Росії в демократичну державу, почав відновлювати відверто деспотичний більшовицький режим в країні й за прикладом свого кумира — Й. Сталіна — жорсткими методами

призупиняв рух національних республік до суверенітетів та організував нищення державницьких прагнень багатьох народів колишнього СРСР.

Особливу увагу московський уряд приділяв у ті часи, як і завжди, Україні. Адже вона від попередніх часів стала житницею імперської московської держави. А тому її прагнення до самостійності — від часів московського царя-самодержця Петра I⁷⁴ — московські правителі намагались знищити. Нагадаймо, що саме Петро I повелів у 1725 р. відібрати від нашої держави — України-Руси — її давнє історичне ім'я — Русь. Своєму сподвижнику князю Меншикову він дав наказ розіслати в усі країни Європи директиву, аби віднині «в усіх курантах» друкували назву його держави — не «Московська» держава — а держава «Російська»⁷⁵. На той час цей новоявлений імператор фактично повністю знищив козацько-гетьманську демократичну Українську республіку, її війська були перетворені у рабів, котрі будували нову столицю Московському царству Петербург, будували також канали на Білоозері, укріплени лінію фортець на кордоні з Туреччиною тощо.

Багатоетнічна держава Московського царства, землі якого належали колись київським державцям, взагалі не мала єдиної етнічної назви — вони всі були руськими землями, бо належали руським

⁷⁴ Московський цар Петро Романов прийняв титул імператора тільки 20 жовтня 1721 р.

⁷⁵ Соловйов С.М. История России с древнейших времен. В 20 т. — СПб, 1896. — С.638

київським князям. Наша ж держава — Київська Русь — була відома усій Європі ще з часів князя Кия (VII ст.). А назва Руської держави та її столиці — града Києва — в часи Ярослава Мудрого та його наступників була відома європейським правителям більше, аніж назви європейських столиць, таких як Париж, Берлін чи Лондон. Тому нове ім'я московської держави — Русь, Росія, знову озвалась на європейському континенті та принесла популярність тепер московським правителям.

Тому прагнення знищити існування суверенного народу України-Руси, було властивим багатьом імператорам пізнішої Російської імперії. Згадаймо, скільки таємних та явних указів було видано імперськими правителями про заборону русько-української мови і літератури. В історії невідома жодна імперська держава, котра забороняла б коли-небудь мову й літературу будь-якого підкореного нею народу, навіть у колоніях.

Україна ж стала єдиною країною в світі, що прийняла на себе цей унікально безпрецедентний удар, який мав би змести її з карти світу. Але цього не трапилось: сила духовної культури нашого народу витримала цей удар нищення. Цікаво, таку ж імперську політику продовжив і новий більшовицький уряд Росії на чолі із керівником російської більшовицької партії В. Ленінін (Ульяновим) в 1917 — 1918 р.р. Його вірний соратник Л. Троцький (Лейба Бронштейн), щоб розгромити шойно проголошену Українську Народну Республіку (УНР) засилає в Україну

більшовицьких агентів, аби вони знищили УНР, і дає їм таку інструкцію: «Помніте... без України — нет России. Нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины, без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может»⁷⁶. А в секретному протоколі ЦК РКП(б) 1919 р. лідери більшовиків ставили для партії завдання «Прозлиття України з Радянською Росією». В. Ленін у ряді своїх директив і статей витворив і методику цієї акції — нищити «дрібного буржуа», тобто селянина-власника як носія національної культури та «из ним проводить беспощадную террористическую борьбу и войну»⁷⁷ А учасників опору — «повесить, непременно повесить...»; «отнять у них хлеб... назначить заложников...» «Я предлагаю заложников не взять, а назначить поименно...» — уточнював великий вождь світового пролетаріату; «...расстреливать заговорщиков и колеблющихся...» «...назначайте (не берите, а назначайте) заложников из кулаков богатеев и мироедов...» «Тайно подготовит террор: необходимо и срочно...»⁷⁸ І так далі.

Продовжувач справи В. Леніна-Л. Троцького — Й. Сталін — цей «вождь-диктатор в современном фашистском смысле», — як називає його

⁷⁶ Троцький Лев. Інструкція агітаторам-комуністам в Україні // Київ, 1990, №2 — С. 113—115.

⁷⁷ Ленинский сборник Т. XVIII. — Л.С., Соцэкгиз, 1931. — С.82,146.

⁷⁸ Там само. — С. 146, 166, 180, 181, 187, 189, 203 і т.д.

російський дослідник А.А. Бердяєв — до тієї більшовицької концепції терору додав ще одну: отих ворогів радянської влади «змести» з лиця землі через виселення місцевого населення у північні регіони Росії, що й почалося здійснюватись від 1929 р. І вже у 1930 р. були виселені з України до Архангельського, Вологодського, Північнодвінського округу і до області Комі перші 350 тисяч осіб з України. При цьому заарештованих селян перед відправкою поїзда зганяли до купи і змушували ставати на коліна...⁷⁹ Саме такий народ — на колінах! — і був потрібен деспотично-гулагівському керівництву в СРСР.

Сталінський режим почав знищувати й українську інтелігенцію, духовну основу державності України — особливо істориків, письменників, діячів національної культури, українських священників, учителів. Бо, як писав Й. Сталін в 1932 р., — «Україну можем потерять», адже «гнилі елементи», «петлюрівці» (тобто національні патріоти) можуть відкрити «фронт внутри (и вне) партии, против партии» (більшовицької або компартії — *Авт.*)⁸⁰. Ці вказівки «вождів пролетаріата» почала активно здійснювати правляча промосковська еліта в Україні і в наші часи — після поразки майданівського руху.

⁷⁹ Голод — 33, Народна книга — меморіал. — К: Радянський письменник, 1991. — С. 169—170.

⁸⁰ Кульчицкий Станислав. Почему он нас уничтожал — К: «Украинская Пресс-группа», 2007 — С.84.

Тож наприкінці листопада 2013 р. уже новий президент України В. Янукович рішуче обірвав процес інтеграції України до Євросоюзу, який розпочався за перших президентів незалежної України. Він відмовився у Вільнюсі підписати угоду з Євросоюзом, чого багато років домагались українські демократичні кола, значна частина населення і особливо молодь. У Києві та в багатьох містах України знову, як і в 2004 р. розпочалися безперервні мітинги протесту, які назвали Євромайданами. Вони висловлювали своє обурення такої політиці нового українського президента й домагались відновлення процесів інтеграції України в Союз європейських держав.

Європейська преса і США вважали, що ці події вплинуть і на безпеку Європи та Америки. Адже й справді — незалежність України визволила не лише українців, але і всю Європу, як стверджують сучасні політологи, від російської залежності. Вони зробили висновок, що Росія без 46 мільйонів українців і багатої корисними копалинами України — велика могутня країна, але не супердержавна. Якщо ж Росія знову приєднає до себе Україну, вона стане більш могутньою і більш мілітарною та почне жорсткіше тиснути на Західну Європу, що може викликати небезпеку і для Європи і для США.

До Києва звідусіль почали прибувати патріотично налаштовані люди з українськими державними прапорами, домагались заміни урядових структур, запровадження демократизації управління.

Мітинги не припинялись і вночі. У них брало участь від 50-ти тисяч до 200 тисяч і більше учасників. Особливо бурхливими вони були від початку 2014 р. у Києві — на Майдані Незалежності, на Європейській площі, Михайлівській площі, на вул. М. Грушевського та в багатьох містах України.

Водночас на майданах, особливо на півдні України, збиралися і противники таких перетворень — на свої антимайдани. Серед антимайданівців стали часто з'являтися озброєні ополченці, офіційно невідомі озброєні формування, хоча всі були переконані, що це були провокатори і збройні загони проросійських владних структур, котрих в Україну засилали таємно. Адже всі вони були озброєні російською зброєю нових взірців російського виробництва: снайперськими гвинтівками, кулеметами, гранатометами, пляшками запальної рідини тощо.

Подібні явища відбувались і в інших українських містах, особливо в Криму, Харкові, Донецьку, Луганську, Слов'янську, згодом — і в Одесі та ін. містах. Розпочались криваві сутички, бійки, грабежі, викрадення людей і дітей, катування та вбивства активістів і просто патріотично настроєних людей. У Києві у Будинку профспілок була влаштована жаклива пожежа, в якій живцем загинуло кілька десятків активістів. Кількість загиблих достеменно невідома й понині, але припускають, що їх було від декількох десятків до декількох сотень осіб. Пізніше такі масові убивства мітингувальників були влаштовані

у ряді міст інших українських регіонів — зокрема, у Слов'янську, Одесі та ін. містах, а також в усьому Криму.

У Києві 8 грудня був повалений пам'ятник В. Леніну, що стало прикладом для інших міст і містечок. Одночасно на східних кордонах України час від часу з'являлись російські військові формування, нібито, для військових навчань їхніх армійських частин. Особливо багато їх з'явилося у Криму, хоча президент Росії В. Путін стверджував у пресі, що це не російські військові, а проросійські патріоти України. Вони почали блокувати головні міста півострова, авіапорти, державні установи, українські військові частини. Та згодом місцеві проросійські активісти скрізь стали розвішувати російські державні прапори, зривали та нищили українські державні знамена. Водночас частина російськомовного населення із засланими провокаторськими групами домагалось референдуму про незалежність Криму й передачі півострова Росії. Усім кримчанам почали роздавати російські паспорти, як і в інших південно-східних областях України.

Європейська преса, яку часто цитували українські засоби масової інформації, вважала, що ці дії відбуваються під особистим тиском та керівництвом сучасного російського правління на чолі з В. Путіним. Уряди європейських держав постійно висловлювали вимоги до російського державного керівництва відвести від кордонів України свої військові формування, розпочати переговори з Україною тощо. Усі країни ЄС одностайно й

відверто підтримували український народ у його вимогах демократичних перетворень у своїй державі, і, водночас, вимагали припинення російської агресії щодо України.

Ще на початку Майданівського руху представник ЄС Жозе Мануель Баррозу зробив гостру заяву протесту російському уряду у зв'язку з тим, що той організує постійний тиск на Україну за її бажання вступити до ЄС. І ствердив, що «пропозиція про вступ України в ЄС залишається актуальною». Проте, російські державні очільники й далі посилювали збройний тиск, особливо в Криму, який невдовзі переріс у жорстокі й багатолюдні сутички — зі смертями й катуваннями багатьох людей. Причому, проросійські збройні ополченці постійно прикривали свої наступальні операції жінками і дітьми українських громадян, котрі, як правило, гинули першими. Гинули також і прибулі патріоти — ополченці й прості мітингувальники, котрі прибували на мітинги до Києва, Криму та інших місць — навіть з Білорусії, Грузії, з Італії... Невдовзі влада В. Януковича упала: 21 лютого 2014 р. він таємно утік із Києва до Росії, а тиск на Україну з боку Росії посилювався, особливо на Кримському півострові.

Водночас ЄС розпочав застосовувати каральні санкції щодо деяких олігархів і високопосадовців як Росії, так і України, аби примусити їх піти на переговори й не організовувати кривавих сутичок та убивств у Криму і на сході України, зокрема у Донецькій й Луганській областях, де були самопроголошені «народні республіки». На жаль, на

більш рішучі заходи ЄС не пішов. Хоча в деяких європейських державах — зокрема, у Румунії та Угорщині, — місцеві радикальні лідери знову заговорили про свої претензії на українські території, які до Другої світової війни перебували під владою цих держав — це були частина Буковини, Одеської області та Закарпаття.

А вже на початку березня й у квітні 2014 р. стало відомо, що довкола Кримського півострова деякі українські військові частини і міліція, покинуті вищою владою в Києві, почали частково переходити на бік проросійських військових груп. У Криму самопроголошена проросійська влада оголосила референдум про відділення півострова від України і приєднання його до Росії. І цей референдум спішно відбувся 11 травня 2014 р.

Як повідомила преса, президент Росії В. Путін майже відразу запропонував Государственной Думі Росії проект про перетворення півострова Крим в ігрову зону (!)...

Тож у такий спосіб — від початку 2014 р. — Крим де-факто знову став територією Російської держави. Лишається тепер йому визначитись, хто буде подавати туди дніпровську воду, електроенергію, хліб та інші продукти харчування, яких уже тепер недостатньо для місцевого населення (про що свідчать хоча б масові висловлювання кримчан у соціальних мережах).

Цей рецидив з боку агресивних кіл «братської» держави цілком відповідає попереднім концепціям старих імперських часів та добі радянської диктаторської влади. Новим тепер стало те, що

в цій боротьбі за панування на євро-азійському материкау новоявлених імперців величезну роль відіграє інформаційний чинник, який у наші часи створюється на потужній технічній базі. А це сприяє поширенню й у найвідсталіших регіонах півострова — та й і в самій Росії — потоків брехні, котра формує імперський світогляд у суспільстві й витісняє демократичні та гуманістичні ідеали.

Проте завдяки демократичним перетворенням в Україні усьому світові стали відомі й унікальні факти фальшування, які були створені російськими ЗМІ щодо нових уже президентських виборів в Україні 25 травня 2014 р. Так, вони, зокрема, одностайно оголосили про, нібито, перемогу на них керівника радикального угруповання київського Євромайдану — так званого «Правого сектора» — Дмитра Яроша, котрий на президентських виборах буцімто вийшов на перше місце. Хоча насправді, уже в першому турі виборів переміг всенародно визнаний кандидат у президенти Петро Порошенко, що стало справді унікальним явищем у політичній культурі світу.

А перед цими виборами ці ж засоби масової інформації спеціально ганьбили радикала Д. Яроша як бандерівця, фашиста, жорстокого вбивцю і т.д. І маси людей в Росії та й в Україні, особливо, у південно-східному регіоні, так і сприймали цього діяча. І це в той час, коли насправді Ярош здобув 0,9 % — менше одного (!) відсотка голосів виборців та зайняв одне з останніх місць у списку кандидатів. І це один із численних випадків подібних інформаційних фальсифікацій.

А Порошенко здобув 54% голосів і переміг — переміг уже в першому турі — і цим вразив політичний бомонд усіх країн світу й показав, що в Україні блискавично сформувалась політична нація, яка відверто бореться за свою незалежну державу. І через те такий народ обдурити неможливо.

Але інформаційна війна, яку розпочала Росія проти України, далі готує суспільство чи групи громадян в Україні до боротьби за інтереси, які є чужими для них, але є вигідними для керівної імперсько-олігархічної еліти передусім в Росії. Демократична і вільна держава — сучасна Україна — стає могутньою небезпекою для існуючого олігархічно-диктаторського правління у сусідній державі, взірцем і для її історичного поступу, де останнім часом теж формується демократична світоглядна ідея. Зокрема на сході Росії розпочався рух за утвердження федеративної системи управління в Сибіру, на Уралі, на Кубані та і в інших регіонах. І це становить реальну загрозу для застарілої імперської концепції, якою користується сучасна російська правляча еліта, котра була сформована ще у роки царсько-імперської та більшовицької диктаторської епохи.

В цих умовах перебудова на європейських демократичних засадах найближчої сусідки — Української держави, її прагнення до входження в ЄС стають реальною загрозою для сучасної правлячої кліки в Москві. Адже відомо, що іще на початку 90-х років — після проголошення

Україною незалежності — ряд російських теоретиків почали створювати особливу програму щодо майбутньої України. Так, В. Жириновський вважав, що колишні радянські республіки, в т.ч. й Україна, мають увійти до складу Росії «у вигляді губерній Ніколаївської, Одеської, Мінської, Алма-Атинської, Бухарської.» Головна мета — відтворення «імперії зразка 1990 року»⁸¹. Інший політичний лідер — К. Затулін — створив для України такий рецепт: «Союз із Росією, особливий статус, підкріплений гарантіями Москви для східних областей і Криму. Це єдиний, порівняно мирний вихід. Інший варіант — розпад України».

Ще один проект відомого політолога С. Караганова запропонований у секретній записці «Как работать с Украиной». Це розгортання тактичної ядерної зброї в екваторії Чорного моря і баз російських військ у Криму і південній частині України⁸². Саме цей варіант, здається, і здійснюється нині в Криму та на Донеччині й Луганщині.

А відомий російський теоретик О. Дугін ще у 90-ті роки, коли була проголошена незалежна Україна, висунув концепцію, що незалежність України «требует ответных мер, поскольку речь идет о нанесении России стратегического удара.» Тобто, існування незалежної Української

держави — це «стратегічний удар» для імперської Росії. І ось тепер бачимо, що «ответный» удар по Україні уже зроблено — від неї видірвано Кримський півострів, що був частиною її природного географічного, економічного й культурного буття.

Від України агресивно відірвано і газові родовища, розроблені на шельфі Чорного моря, ряд інших корисних копалин, флот, морські порти і т.д. розбудовані в часи спільного історичного буття Криму та України. Росія збагачується суспільними здобутками розвинених територій України, як це було ще в імперські часи.

Але є й інша сторона цієї анексії. Нині увесь світ побачив і зрозумів, що таке є сучасна олігархічно-централістична влада в Російській державі та якими методами вона прагне, за словами її очільника — президента В. Путіна, — відновити «Великую Русь», «матушку Россию», як повідомив про це сучасний британський прем'єр Девід Кемерон після зустрічі з В. Путіним у травні 2014 р. У розмові з прем'єром російський лідер зізнався, що він дуже шкодує, що розвалився СРСР — тобто більшовицька імперія, яку, вочевидь, він жадає відновити старими ординсько-загарбницькими методами. Анексія Криму — це, вочевидь, початок відтворення в нові часи «Великой Руси».

Та є ще один аспект цієї справи. Цікаво, що вона усвідомлена і деякими прихильниками російського президента. Так головнокомандуючий проросійських формувань у так званій Донецькій народній

⁸¹ Жириновский В. О собирательной роли России и молодых волках // Известия. — 1994, 23. IV., №77

⁸² Караганов С. Как работать с Украиной // Русь, 1996, № 1. — С.

республіці Ігор Стрелков (Гіркін) закликав Москву надати їм «військову підтримку і натякнув, що інакше Путіну буде загрозувати Майдан у самій Росії» («Вести, № 102, 17.06.2014 р. — с. 2). Це те, чого боїться правляча російська верхівка. Тому головною метою анексії Криму і прагнення це зробити у південно-східній частині України — це також не допустити і демократично-майданівського руху у свою державу.

Тож події, пов'язані з Кримом та південно-східними територіями України, мають на меті розгромити українську демократію. І це все повернуло до нас політичну думку Європи, яка нині однозначно підтримує Україну в протистоянні з агресивними діями сусідньої імперської держави. Україна нині стає найпопулярнішою країною світу, яка відверто відстоює своє державницьке життя і утвердження демократичних засад у своєму суспільстві. Адже вони відкривають шлях демократичним принципам розвитку його в майбутньому.

І що найважливіше, нав'язана Україні війна сучасним керівництвом сусідньої держави, анексія Криму дивовижно швидко вплинула на формування державно-політичного світогляду українського населення, яке почало об'єднувати свої сили для захисту власної Української держави. З небаченою суспільною активністю вибухнув у свідомості нашого народу державно-національний патріотизм і бажання захистити себе і свою державу від прагнення «старшого брата» підкорити їх собі.

І від цього, нарешті, остаточно загинула оця зрадницька колоніально-імперська ідеологія права «старшого брата» підкорювати «брата» меншого. Можливо навіть сподіватись, що невдовзі українці поставлять своєрідний пам'ятник російському лідеру за те, що ця його діяльність остаточно знищила цей старий імперський міф. Більше того, в сучасній Росії почали оживати ідеї федералізму, автономності ряду регіонів — Сибіру, Уралу, Новосибірська та інших.

І саме така обставина може змінити в недалекому майбутньому й становище в анексованому Криму та створити його модерний історичний поступ на європейському континенті. Адже Кримський півострів — це частина європейсько-українського Подніпровсько-Причорноморського регіону та його тисячолітнього історичного життя.

УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКІ СТОСУНКИ
В СЕРЦЯХ ХХ СТ.

Червень, 2014 р.

ІВАНЧЕНКО Р.П. —

професор, письменник,

Лауреат Національної премії

України ім. Т. Шевченка,

заслужений діяч мистецтв України

УКРАЇНА І КРИМ СЬОГОДІ